

The logo for the journal 'Mirator' features the word 'Mirator' in a stylized, red, cursive script font. The letters are elegant and flowing, with the 'M' and 'R' being particularly prominent. The text is set against a solid, light brown rectangular background.

Mirator 1/24 (2024)

eISSN 1457-2362

Glossa ry - Keskiajan tutkimuksen seura / Sällskapet för medeltidsforskning /

Society for Medieval studies in Finland

<https://journal.fi/mirator>

CC BY-NC-ND 4.0

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Olaus Magnus ja mereen liitetyt ihmeet keskiajan ja uuden ajan alun ruotsalaisessa kirjallisessa perinteessä

Toni Simanainen

Helsingin yliopisto

toni.simanainen@helsinki.fi

ORCID: 0009-0001-4104-876X

Marko Lamberg

Åbo Akademi

marko.lamberg@abo.fi

ORCID: 0000-0002-6466-3634

To cite this article: Toni Simanainen & Marko Lamberg, "Olaus Magnus ja mereen liitetyt ihmeet keskiajan ja uuden ajan alun ruotsalaisessa kirjallisessa perinteessä", *Mirator* 1/24 (2024), 18–41.

Olaus Magnus ja mereen liitetyt ihmeet keskiajan ja uuden ajan alun ruotsalaisessa kirjallisessa perinteessä

TONI SIMANAINEN JA MARKO LAMBERG

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan mielikuvia, joita Ruotsin valtakunnassa liitettiin mereen keskiajalla ja uuden ajan alun alkaessa. Artikkelissa tutkitaan keskiaikaisten käsitysten heijastumista ruotsalaisen oppineen ja kirkonmiehen Olaus Magnuksen (1490–1557) teoksissaan esittämiin kuvauksiin. Tarkastelu painottuu ilmiöihin ja tapahtumiin, joita keskiajan ja uuden ajan alun ihmiset pitivät ihmeinä, latinaksi *miracula* tai *mirabilia*. Artikkelin päätutkimuskysymys on se, miten Olaus Magnuksen tuotanto kuvastaa sekä pohjoismaisia kansanomaisia käsityksiä että oppineita ja yleiseurooppalaisempaa sivistysperintöä kuvastavia käsityksiä.

Olaus Magnus eli ja toimi keskiajan ja uuden ajan murrosaikana, jolloin vanha ja uusi sekoituivat. Murrosaika näkyi myös hänen omassa toiminnassaan: hän pysyi katolisessa uskossa, kun Ruotsissa käynnistyi reformaatio, ja hänestä tuli nimellisesti viimeinen katolinen Uppsalan arkkipiispa. Hänen tieteellinen tuotantonsa edusti uutta ja modernia: hän oli tiettävästi ensimmäinen ruotsalainen, joka kartallisti niin Ruotsin valtakuntaa kuin muuta pohjoista Eurooppaa, ja hänen karttansa samoin kuin sitä täydentävä kirjateoksensa julkaistiin painettuina, mikä mahdollisti niiden nopean ja laajan leviämisen. Sitä hän myös tavoitteli, sillä hän oli asettunut vapaaehtoiseen maanpakoon Danzigiin vuonna 1527. Sieltä hän siirtyi myöhemmin Italiaan, jossa hän julkaisi karttansa ja kirjateoksensa, joilla hän halusi havainnollistaa, millaiset alueet katolinen Eurooppa oli menettänyt reformaatiolle.¹

Meri on kummassakin teoksessa näkyvästi läsnä. Vaikka Olaus Magnus itse kutsui Venetsiassa vuonna 1539 painettua karttaansa *Carta Gothicaksi*, merialueet ovat siinä niin korostetussa asemassa, että sitä alettiin pian kutsua ”merikartaksi”, *Carta marina*. Kartan ylälaidassa olevaa tekstiä mukaillen kartan viralliseksi nimeksi vakiintui *Carta marina et descriptio septentrionalium*

¹ Cecilia af Forselles, ‘Olaus Magnus’, teoksessa *Kansallisbiografia*-verkkójulkaisu (Studia Biographica, 4). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2006 (päivitetty 2019) (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-008721>). Tämän ja muiden tämän artikkelin verkko-osoitteiden toimivuus tarkistettu 13.5.2024.

terrarum, siis sanatarkasti ”Merikartta ja pohjoisten maiden kuvaus”.² Tällaisesta nimestä huolimatta kyseessä ei ole merikartta eikä sitä ole tarkoitettu navigointiin.³

Samana vuonna kuin *Carta marina* painettiin, Olaus Magnus julkaisi kartalleen kaksi selitystekstiä: eteläisemmille lukijoille suunnatun lyhyen tekstin italiaksi nimellä *Opera brevis* ja saksaksi nimellä *Ain kurze Auslegung und Verklerung der neuuen Mappen*. Näiden lisäksi *Carta marinan* vasemmassa alakulmassa on lyhyt selitysteksti latinaksi. Hän jakoi nämä selitystekstit sekä kartan selityksen yhdeksään osaan ja merkitsi ne kirjaimilla A–I. Nämä osiot puolestaan jakaantuivat pienemmällä kirjaimilla merkittyihin alempiin osioihin, jotka antoivat selvityksiä kuvista ja tapahtumista kartalla.

Olaus Magnus hyödynsi karttansa kuvitusta myös kirjassaan *Historia de gentibus septentrionalibus* eli *Pohjoisten kansojen historia*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi Roomassa vuonna 1555. Monet kirjan kappaleista käsittelevät kartassa kuvattuja paikkoja ja asioita, ja mereen liittyvät ilmiöt ovat muutenkin keskeisellä sijalla useassa teoksen pääluvussa, joita hän kutsuu kirjoiksi (*liber*).⁴

Carta marina ja *Historia*-teosta on ymmärrettävästi tutkittu ja hyödynnetty paljon aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa⁵. *Carta marina* on tärkeä osa varhaista pohjoismaista kartografian kehitystä, ja *Pohjoisten kansojen historia* valottaa nimestään huolimatta paljon keskiajan ja uuden ajan taitteen kansan elämää ja tapakulttuuria – olkoonkin, että Olaus Magnus teki kuvauksissaan myös virheitä.⁶ Vaikka meri on keskeisessä osassa hänen teoksissaan, hänen suhdettaan mereen ei ole kuitenkaan tarkasteltu kokonaisvaltaisesti eikä sitä suhdetta ole verrattu niihin mielikuviin,

² Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Impressvm Romae apvd Ioannem Mariam de Viottis Parmensem, in aedibus diuæ Birgittæ nationis Suecorū & Gothorum, anno à Christo nato M. D. LV. mense Ianuario, sedente Iulio III. pont. max. Pontificatus verò eiusdem anno quinto: Romae 1555, 61, 66 (<https://libris.kb.se/bib/17092552>); Leena Miekkavaara & Pertti Koistinen, *Carta marina ja sen selitys*, Karttakeskus: Helsinki 1993, 6. Ulla Ehrensverd, *Pohjolan kartan historia*, John Nurmisen säätiö: Helsinki 2006, 63–6.

³ Elena Balzamo, *Den osynlige ärkebiskopen. Essäer om Olaus Magnus*, Atlantis: Stockholm 2015, 39–40.

⁴ Olaus Magnus 1555, kirjat 1, 2, 3, 10, 11, 20, 21.

⁵ Karl Ahlenius, *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi. Studier i geografien historia*, Akademisk afhandling, Almqvist & Wiksell: Uppsala 1895; Hjalmar Grape, *Studier i Olai Magni författarskap. Ett bidrag till den götiska rörelsens historia*, Almqvist & Wiksell: Uppsala 1942; Hjalmar Grape, ’Carta marina som resejournal’, teoksessa Harald Hvarfner toim., *Nordbotten, Fortiden*, Gidlunds förlag: Århus 1971, 89–128; John Granlund, ’Efterskrift’, teoksessa *Historia om de nordiska folken V*, Michaelisgillet: Stockholm 1951, 561–601; John Granlund, ’Kommentar’, teoksessa *Historia om de nordiska folken V*, Michaelisgillet: Stockholm 1951, 1–560; Herman Richter, *Olaus Magnus Carta marina*, Lychnos-Biblioteket: Lund 1967; Matti Enbuske, ’Anekauppaa ja asutustoimintaa. Taustatekijät Olaus Magnuksen matkalle ylimpään Pohjolaan 1518–1519’, *Faravid* 15 (1991), 187–204; Leena Miekkavaara, *Unknown Europe. The mapping of the Northern countries by Olaus Magnus in 1539*, *Belgeo* 3–4 (2008) (<https://journals.openedition.org/belgeo/pdf/7677>); Kurt Johannesson, *The Renaissance of the Goths in Sixteenth-century Sweden*, University of California Press: Berkeley 1991, Ulla Ehrensverd, *Pohjolan kartan historia*, John Nurmisen säätiö: Helsinki 2006; Thomas H. Rossby & Peter Miller, ’Ocean Eddies in the 1539 Carta Marina by Olaus Magnus’, *Oceanography* 16:4 (2003), 77–88; Balzamo 2015; Joseph Nigg, *Sea Monsters. The Lore and Legacy of Olaus Magnus’s Marina Map*, Ivy Press: London 2013; Vicki Szabo, *Monstrous Fishes and the Mead-Dark Sea. Whaling in the Medieval North Atlantic*, Brill: Boston 2008; Carlo Santini toim., *I Fratelli Giovanni e Olao Magno. Opera e cultura tra due mondi*, Editrice: Roma 1999; Heli Saarinen, ’Pohjolan pimeä reuna, Olaus Magnuksen puupiirroset Lappi-myytin alkukuvastona’, Tutkielma, taidehistorian syventävät sivuaineopinnot/12740, Lapin yliopisto, syksy 2006 (<http://lapinkavijat.rovaniemi.fi/cartamarina/images/cartamarina.fi.pdf>).

⁶ Miekkavaara 2008, 2–11; Peter Foote, ’Introduction’, teoksessa Peter Foote toim., *Olaus Magnus, Historia de Gentibus Septentrionalibus. Description of the Northern Peoples*, Vol.1, Hakluyt Society: London 1996 (1555). xiii–lxxii, tässä xxxvi–xlii; Ehrensverd 2006, 68–70, 73–5.

joita hänen synnyinmaansa kulttuurissa liitettiin mereen. Sen vuoksi tässä tutkimuksessa verrataan Olaus Magnuksen teoksissaan esittämiä käsityksiä keskiajan ruotsalaiseen perinteeseen sellaisena kuin se näyttäytyy kirjallisten lähteiden valossa. Tarkasteluote on monilähteinen⁷ eli tietoja on koottu moneen eri kirjallisuuslajiin kuuluvista lähteistä, pääasiassa hengellisestä kirjallisuudesta, lakiteksteistä sekä viranomaisten ja yksityishenkilöiden kirjeenvaihdosta. Täydentävänä lähteenä käytetään tutkimuskirjallisuuden kautta myöhemmin taltioitua suullista perinnettä.

Tarkastelunäkökulma nostaa esiin meren kuvaamisen ihmisten arkisen kokemusmaailman ulkopuolisena tilana ja ihmeteltävänä elementtinä: kuvasiko Olaus Magnus merta samoin kuin häntä ympäröivä kulttuuri ja hänen teoksiaan edeltänyt kirjallinen perinne ja ihmettelikö hän samoja asioita? Tarkastelu painottuu Olaus Magnuksen tuotannossa esiintyviin eroihin ja yhtäläisyyksiin suhteessa skandinaaviseen kirjalliseen perinteeseen ihmettelyn näkökulmasta.

Keskiajalla ja uuden ajan alussa ihmettely ja ihmeet näyttelivät tärkeää osaa luonnonfilosofiassa ja tieteessä. Oppineessa kirjallisuudessa poikkeavia ilmiöitä kuvailtiin usein sanoilla *admiratione*, *mirabilia* ja *miracula*. Viimeksi mainittu termi esiintyi myös hengellisessä kirjallisuudessa, kun kuvattiin Jumalan ihmetekoja. Ihmeillä tarkoitettiin tapahtumia, jotka olivat luonnon kausaliteetin ulkopuolella ja tarvitsivat jumalallisen suoran väliintulon. Historioitsija Lorraine Dastonin tekemää jaottelua seuraten voidaan todeta, että keskiajan ajatusmaailman mukaan oli kuitenkin myös tavallisuudesta poikkeavia tapahtumia ja asioita (*praeter naturae ordinem*), jotka sijoitettiin aitojen ihmeiden ja luonnon normaalien tapahtumien välille. Ne voitiin selittää demonien ja paholaisten aikaansaannoksiksi, mutta ne voitiin nähdä luontoon kuuluvina eriskummallisuuksina. Näiden kategorioiden erottaminen toisistaan oli kuitenkin vaikeaa, koska *tavallisuudesta poikkeava* ja *yliluonnollinen* herättivät samanlaista ihmettelyä ja toisaalta puolestaan *tavallisuudesta poikkeava* ja *luonnollinen* kuuluivat jossakin määrin samanlaiseen kausaalisuuden luokkaan.⁸ Olennaista tämän artikkelin näkökulman kannalta on se, että lähteessä kuvattua ilmiötä on pidetty poikkeuksellisena ja (potentiaalisesti) ihmeteltävänä. Aina mereen liitettyä asiaa tai ilmiötä ei ole kuvattu lähdeteksteissä suoraan ihmeeksi eikä poikkeavaksi, vaan tulkinta ihmettelystä on tutkijan. Tulkintaa puoltavat monenlaiset seikat, kuten tapa, jolla ilmiötä kuvataan, tai että ilmiötä ylipäänsä kuvataan.

Olaus Magnuksen yhteydet kansanperinteeseen ja kirjalliseen kulttuuriin

Meri on ollut osa pohjoismaista elämää vuosituhansien ajan. Nekin, jotka ovat asuneet sisämaassa kauempana rannikoilta ja saaristoista, ovat olleet ainakin välillisesti tekemisissä meren ja merenkulun kanssa, sillä monet väestölisät, kulttuurivaikutteet ja kauppatavarat ovat kulkeneet pohjoiseen merta tai meriä pitkin. Meri myös vakiinnutti varhain asemansa osaksi esimodernin ajan pohjoismaista mytologista maailmankuvaa ja historiatietämystä: sekä skandinaavisissa että itämerensuomalaisissa myyteissä vilahtaa aika ajoin alkumeri, josta elämä sai alkunsa, samoin kuin

⁷ Monilähteisyydestä tutkimusotteena ks. Janken Myrdal, 'Source Pluralism and a Package of Methods', teoksessa Marko Lamberg, Jesse Keskiäho, Elina Räsänen, Olga Timofeeva & Leena Virtanen toim., *Methods and the Medievalist. Current Approaches in Medieval Studies*, Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne 2008, 135–58.

⁸ Lorraine Daston & Katharine Park, *Wonders and the Order of the Nature*, Zone Press: New York 1998, 121–2; Lorraine Daston, 'Marvelous Facts and Miraculous Evidence in Early Modern Europe', teoksessa Helen L. Parish toim., *Superstition and Magic in Early Modern Europe*, Bloomsbury: London 2015, 108–31, tässä 111–2.

proosallisempi yhteisöllinen meri, joka toimii taustana tai siirtymätilana myyttien ja perimätiedon kuvaamille tapahtumille.⁹

Siinä ruotsalaisessa kotoperäisessä kirjallisuudessa, joka oli olemassa Olaus Magnuksen elin-aikana, kuvattiin useimmiten Itämerta. Skandinaavisessa saagakirjallisuudessa, jonka vanhemmissa kerrostumissa käsitellään toisinaan Ruotsiakin tai oikeammin Svean ja Götan kuningaskuntia, liikutaan myös Pohjanmerellä ja Atlantilla. Ulkomailta omaksutut kirjallisuuden tuotteet kuten Raamattu, pyhimyselämäkerrat ja ritarirunot käsittelevät meren mainitessaan useimmiten Välimerta, Atlanttia tai Pohjanmerta. Merten nimiä ei useinkaan mainita, vaan kuvauksessa puhutaan vain merestä tai vedestä, esimerkiksi sanoilla *haf*, *mare*, *siø* tai *watnit*. Merellinen tapahtumapaikka tai kulkureitti voi selvitä tekstin mainitsemien kuivan maan paikannimien avulla, mutta toisinaan kuvailtu merialue jää täysin anonyymiksi mantereen vastakohtaksi.¹⁰

Luonnollisesti myös Olaus Magnus jakoi edellä kuvatun kulttuuriperinnön. Hän syntyi porvariperheen pojaksi Linköpingissä, joka oli sisämaakaupunki mutta jolla piispanistuimen ansiosta oli tiiviit yhteydet ulkomaailmaan. Hän sai tietoja merestä, sen eläimistöä ja olennoista jo ympäristönsä ihmisiltä sekä pohjoismaisilta ja ulkomaisilta kauppiailta, merimiehiltä ja kalastajilta. Hän myös matkusti Norlantiin edistämään kirkon anekauppaa vuosina 1518 ja 1519, ja hän näki matkansa aikana Pohjanlahtea ja Perämerta ja todennäköisesti Pohjois-Atlanttiakin, sillä hän vieraili myös Norjan puolella. Hänen karttansa ja teoksensa osoittavat hänen keränneen suullista tietoa pohjoisten alueiden asukkailta.¹¹ Hän hankki omakohtaista kokemusta meristä ylittämällä Itämeren ainakin silloin, kun hän lähti opiskelemaan saksalaisiin yliopistoihin ja kun hän palasi kotimaahansa. Viimeisin merenylitys tapahtui vuonna 1527, kun hän lähti maanpakoon ja asettui Danzigiin, merenrantakaupunkiin, yli kymmeneksi vuodeksi. Sieltä hän jatkoi toiseen satamakaupunkiin, Venetsiaan, vuonna 1539. Juuri Venetsiassa hän painatti *Carta marinan*. Asuttuaan kanaalien kaupungissa muutaman vuoden hän siirtyi kirkon palvelukseen Roomaan. Hänestä tuli ensiksi esimies taloon, jossa Pyhä Birgitta oli asunut tyttärensä Katarinan kanssa Rooman-vuosinaan, ja siihen taloon hän perusti kirjapainon, jossa painoi *Historia*-teoksensa. Hän myös kuoli Roomassa toimittuaan muutaman vuoden ajan Uppsalan nimellisenä arkkipiispana.¹²

Opintovuosista alkaen Olaus Magnuksen ulottuvilla oli maantieteellistä ja historiallista kirjallisuutta. Oletettavasti hänelle tarjoutui vuosien mittaan useita tilaisuuksia tavata toisia oppineita. Hän perusti kirjalliset tietonsa pohjoisesta suurelta osin ennen 1500-lukua tuotettuihin lähteisiin, ja jo hänen omana aikanaan eurooppalaiset oppineet alkoivat lainata häneltä tietoja pohjolasta. Olaus Magnus oli tietoinen aiemmasta pohjolaa koskevasta kartografiasta, kuten tanskalaisen Claudius Clavuksen 1400-luvun alkupuoliskolla laatimasta pohjoisten alueiden kartasta ja saksalaisen Martin Waldseemüllerin massiivisesta pohjolan kartasta vuodelta 1516. Saksalainen kartografi Jacob Ziegler tapasi Olaus Magnuksen veljen Johannes Magnuksen 1520-luvulla Roomassa ja sai

⁹ Carl-Herman Tillhagen, *Vattnens folklore. Sägen och folketro kring bäckar, älvar, sjöar och hav*, Carlsson: Stockholm 1997, 202–217; Anna-Leena Siikala, *Itämerensuomalaisten mytologia* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1388), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2012, 148–65.

¹⁰ *Fornsvensk lexikalisk databas* (<https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>), hakusanat 'haf', 'sior' ja 'vatn'. Saagojen paikoista ja yhteyksistä Ruotsiin ks. Sirpa Aalto & Kirsi Kanerva, *Johdatus saagakirjallisuuteen* (Studia historica septentrionalia 81), Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys: Rovaniemi 2019, 8, 164.

¹¹ Szabo 2008, 197–8; Rossby & Miller 2003, 82–3; Ahlenius 1895, 42; Grape 1971, 93, 101–3; Granlund 1951, 566.

¹² af Forselles 2006/2019.

häneltä pohjolasta niitä samoja tietoja, joita myös Olaus Magnus myöhemmin esitti teoksissaan. Vastavuoroisesti Olaus Magnukselle välittyi kartografista tietoa Zieglerin teoksista. Olaus Magnus sai myös tietoja Grönlannista ja pohjolasta Nidarosin eli Trondheimin piispa Erik Walkendorfilta. Myöhemmin 1500-luvun edetessä sveitsiläinen Konrad Gesner ja saksalainen Sebastian Münster käyttivät teoksissaan Olaus Magnukselta saamia tietoja merihirviöistä ja muista meren ihmeistä. Nämä lainat ja vaikutteet Olaus Magnuksen työstä tulevat selkeästi ilmi teosten sisällöstä ja siitä, että niiden julkaisuajankohta oli Olaus Magnuksen teoksia myöhäisempi. Sebastian Münsterin teokset, kuten maita ja kansoja esittelevä *Cosmographia* vuodelta 1544, ovat voineet vaikuttaa *Pohjoisten kansojen historiaan*, mutta eivät julkaisuajankohtansa puolesta vielä *Carta marinaan*. Olaus Magnus nojaakin vahvasti antiikin auktorien kuten Aristoteleen, Herodotoksen, Tacituksen, Vergiliuksen ja varsinkin Pliniuksen tuotantoon. Keskiajan lähteissä tärkeää osaa näyttävät Albertus Magnuksen, Albert Krantzin ja Saxo Grammaticuksen teokset.¹³

Olaus Magnuksen tulkintoihin vaikutti myös hänen vakaumuksensa katolisena kristittyinä – olihan hän myös hengenmies. Hän pohtii jo teoksensa alkupuolella, missä kulkee hyvän ja sallitun uteliaisuuden raja magiassa ja alkemiassa. Hänen mielestään monet hänen aikalaisensa menivät liian pitkälle uteliaisuudessa (*curiositas*) ja syyllistyivät *superbiaan* eli ylpeyteen, synneistä pahimpaan. Olaus Magnuksen mielestä on parempi vain ihmetellä Jumalan suuria töitä kuin etsiä perimmäisiä syitä kaikille asioille.¹⁴ Hän oli joka tapauksessa itsekkin kiinnostunut magiasta ja alkemiasta, sillä hänen kuolemansa jälkeen hänen tavaroidensa joukosta löydettiin ”eräitä salaisia kirjoja alkemian taidosta” (*certi libri secreti artis archemiste*).¹⁵

Meren kuvaukset keskiajan ruotsalaisessa kirjallisessa perinteessä

Ruotsin valtakunnassa asuessaan ja ruotsia äidinkielenään puhuvana Olaus Magnus eli myös kotimaansa kirjallisen perinteen piirissä. Tuossa perinteessä meri voitiin kuvata kesyttämättömäksi ja vaaralliseksi elementiksi ja tilaksi. Mereltä puhaltavat myrskytuulet ja mereltä palaamattomat laivat ylläpitivät sukupolvien ajan Euroopan kansojen keskuudessa mielikuvaa ja kokemuseräistä tietoa meren pelottavuudesta.¹⁶ Vaikka emme voi tietää, mitkä kaikki teokset tulivat Olaus Magnukselle tutuiksi, hän perehtyi niihin otaksuttavasti laajemmin ja syvällisemmin kuin monet aikalaisensa – olihan hän kouluja käynyt pappisvihkimyksen saanut mies.

Maallikotkin pääsivät osallisiksi kirkon levittämistä ihmekertomuksista (*miracula*) ja *exemplum*-kertomuksista. Ihmekertomukset luettelivat ihmetekoa, jotka Jumala oli suorittanut eri pyhimysten kunniaksi, tavallisesti näiden kuoleman jälkeen, ja *exemplumit* tarjosivat nimensä mukaisesti ihmisille konkreettisia esikuvia – siis jäljiteltäviä tai kartettavia esimerkkejä moraalisten ja opettavaisten tarinoiden muodossa. Ihmekertomuksia koottiin pyhimyselämäkertojen täydennykseksi, kun taas *exemplumeja* koottiin omiksi kokoelmikseen. Tosin *exemplumeja* myös ripoteltiin

¹³ Ehrensverd 2006, 50–1, 57–8, 70–3. Leena Miekkaavaara, *Suomi 1500-luvun kartoissa. Kuvauksia ja paikannimiä*, AtlasArt: Jyväskylä 2008, 19, 23, 31, 52; Elena Balzamo & Reinhard Kaiser, *Die Wunder des Nordens*, Eichborn Verlag: Frankfurt am Main 2006, 92.

¹⁴ Olaus Magnus 1555, 25.

¹⁵ Antonino Bertolotti, *Oloa Magno arcivescovo d’Upsala. Documenti inediti* (Archivio storico italiano 5:7), Firenze: Cellini 1891, 127.

¹⁶ Alain Corbin, *The Lure of the Sea. The Discovery of the Seaside in the Western World 1750–1840*, Jocelyn Phelps, käänt., Cambridge: Polity 1994, 1–18.

saarnojen ja hyvin monenlaisten kirjallisten teosten yhteyteen – todennäköisesti Olaus Magnuskin hyödynsi niitä saarnatessaan. Molemmille kirjallisuudenlajeille oli tyypillistä keskittyminen sellaisiin ilmiöihin, jotka tulkittiin yliluonnollisten voimien aikaansaamiksi. Ihmekertomuksissa tuo voima oli lähtöisin Jumalasta, mutta *exemplumeissa* asialla saattoi olla myös paholainen. Kummassakin genressä tapahtuma esitettiin totena: ihmekertomuksen kuvaus oli usein tarkempi, sillä se usein nimesi ihmeen kokijan, kun taas *exemplumissa* kokija jäi useimmiten anonyymiksi.¹⁷

Exemplum-kertomusten merellisistä ulottuvuuksista tarjoaa esimerkkejä 192 tarinan kokoelma, joka koottiin Vadstenan birgittalaisluostarissa vuoden 1385 tietämissä. Kokoelma laadittiin ruotsiksi ja kopioitiin ainakin Naantalin ja Mariebon tytärluostareihin, joten sen tarinoilla oli yliaalueellinen yleisö. Ehkä Olaus Magnuskin kuuli niistä joitain, sillä Linköping sijaitti lähellä Vadstena, ja Linköpingin hiippakunnalla ja birgittalaisääntökunnalla oli yhteisiä intressejä, jotka tulivat esiin uskonharjoituksessa.¹⁸ Vaikka kyseinen kokoelma laadittiin ruotsiksi, sen pohjana oli käytetty yleiseurooppalaisia kertomuksia. Neljässä tarinassa meri esiintyy vaarallisena luonnonvoimana: siveä nunna pelastuu ison aallon alle joutuneesta laivasta, merenrantaan iskeytyvä aalto säästää vain köyhän naisen tyttären, veden varaan joutunut uskovainen mies sinnittelee niin kauan, että tulee nostetuksi toiseen laivaan ja pääsee ripittäytymään, ja haaksirikon myötä joukko kristittyjä joutuu saraseenien vangiksi mutta pelastuu myöhemmin.¹⁹ Viimeinen esimerkki viittaa siis selvästikin Välimerellä vaanineisiin vaaroihin. Hengellisessä kirjallisuudessa ulkomaiset ja kotimaiset piirteet kietoutuivat yhteen: teoksia laadittiin Ruotsissakin katolisen kirkon yleiskielellä latinaksi ja toisaalta ruotsiksi laaditut tai ruotsiksi käännetyt teokset välittivät yleiseurooppalaisia vaikutteita ja ajatusrakenteita.²⁰

Ylirajainen ja kotimainen kietoutuivat yhteen myös pyhimyskirjallisuudessa ja siihen kuuluvissa ihmekertomuksissa. Vaikka Ruotsin kirkko nosti esiin myös kotimaisia pyhimyksiä, heitäkin koskeva kirjallisuus sovitettiin katolisen kirkon yleiseurooppalaiseen perinteisiin. Paikallisuus ja pohjoismaalaisuus tulivat kuitenkin esiin paitsi henkilöiden ja paikkakuntien niminä myös ympäristökuvauksiin liittyvinä yksityiskohtina. Niissäkin vilahti ajoittain merellinen tapahtumaympäristö, ja jos kyse oli kotimaisesta pyhimyksestä, kertomuksissa voitiin liikkua Itämerelläkin. Ruotsin valtakunnassa laadituissa ihmekertomuksissa pelastumiset hukkumiskuolemasta ovat toistuva teema, lapsia koskevissa pelastumisasihmeissä suorastaan yleisin kategoria. Mereen liittyvien

¹⁷ Exemplumeista ks. Jussi Hanska, 'Exemplum historiakirjoituksessa. Miten keskiaikaista exemplum-materiaalia on tutkittu ja miten sitä tulisi tutkia', teoksessa Liisa Saariluoma toim., *Esimerkin voima*, Kirja-Aurora: Turku 2001, 85–101; Sari Katajala-Peltomaa & Maria Mäkelä, "Conversion as an exemplary experience in the 14th century and today. Narrative-comparative approaches to the Exemplum", *Scandinavian Journal of History* 47:1 (2022), 16–38 ([DOI: 10.1080/03468755.2021.2019106](https://doi.org/10.1080/03468755.2021.2019106)). Ruotsalaisista ja suomalaisista ihmekertomuksista ks. Janken Myrdal & Göran Bäärnhielm, *Kvinnor, barn & fester. Medeltida mirakelberättelser med en katalog över svenska mirakelberättelser och en nyöversättning av Brynolfsmiraklerna*, Skaraborgs länsmuseum: Skara 1994. Yleiseurooppalaisista exemplumeista ks. Claude Bremond, Jacques Le Goff & Jean-Claude Schmitt, *L'Exemplum* (Typologie des sources du Moyen Age occidental 40), Turnhout, Belgium: Brepols 1982.

¹⁸ Anders Fröjmark, *Mirakler och helgonkult. Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden* (Studia Historica Upsaliensia 171), Uppsala universitet: Uppsala.

¹⁹ Tukholma, Kungliga biblioteket, Cod. Holm. 110, fol. 73v, 99v–100r, 114r–114v, (<https://www.manuscripta.se/ms/100240>). Suomennettu teoksessa Marko Lamberg, *Ihmeiden kirja. 192 kertomusta keskiajalta* (Kirjokansi 140), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 88–9, 137–8, 166–7.

²⁰ Roger Andersson, 'Introduktion. Genrer, innehåll, språk', teoksessa Jonas Nordin toim., *Kodex. Boken i medeltidens Sverige*. Mediehistoriskt arkiv: Lund 2022, 11–29, 21–22 (<https://doi.org/10.54292/b1vc20oock>).

kuvausten ohella niiden joukossa on myös kuvauksia, joissa pelastusihme tapahtuu sisävesillä. Varsinkin Ruotsin suuret järvet Vänern ja Vättern rinnastuvat kuvauksissa mereen, sillä myös niillä purjehtivia uhkasivat myrskyt, haaksirikot ja jäihin vajoamiset.²¹

Yksi varhaisimmista mereen liittyvistä ihmekertomuksista, jotka merkittiin muistiin Ruotsin valtakunnassa, koskee Suomen kansallispyhimyksen Pyhän Henrikin muistoa. Turun tuomiokapituli merkitsi 1200-luvun lopulla muistiin kertomuksen, jonka mukaan kokemäkeläiset hylkeenpyytäjät joutuivat keskellä merta kovan myrskyn kouriin ja pelastuivat vasta, kun pyysivät apuun Pyhää Henrikiä. Kertomuksen mukaan myrsky tyyntyi hetkessä.²² Olaus Magnus on saattanut kuulla tämänkin tarinan, sillä Henrikin muistoa kunnioitettiin myös Pohjanlahden länsipuolella, Linköpingin hiippakunnassakin, jossa Olaus Magnus vietti nuoruusvuotensa. Linköpingissä Henrikiä kunnioitettiin itse asiassa yhtä juhlavasti kuin Turussa ja muualla Turun hiippakunnassa.²³

Muistopäivien jumalanpalveluksissa käsiteltiin Henrikin elämää ja häneen liitettyjä ihmeitä. Voidaan olettaa, että pappina Olaus Magnus osallistui Henrikin muistopäivien viettämiseen ja pääsi viimeistään sitä kautta osalliseksi myös hylkeenpyytäjiä koskevasta kertomuksesta.

Samanlainen mutta yksityiskohtaisemmin kuvattu kertomus kirjattiin muistiin Tukholman dominikaanikonventissa kesällä 1424. Närpiöläinen talonpoika Gudmund Jakobsson kertoi, miten hän ja kymmenen muuta miestä olivat edellisenä talvena joutuneet hätään ollessaan metsästämissä hylkeitä Perämerellä. Myrskytuulet olivat hajottaneet seurueen ja rikkoneet meren jääkuoren, joten Gudmund oli jäänyt kolmen toverinsa kanssa vangiksi pienelle jäälautalle. Miehistä yksi oli ehtinyt kuolla sen viikon aikana, kun miehet olivat ajalehtineet merellä. Gudmund oli lohduttanut tovereitaan kertomuksella miehestä, joka oli pelastunut meren syvyyksistä ajattelemalla Jeesuksen alaslaskemista ristiltä. Gudmund oli ehkä muistellut jotain kuulemaansa exemplum-kertomusta. Kaikki kolme toverusta lupasivat tuolloin tehdä pyhiinvaelluksen paikkaan, jossa vaalittiin Jeesuksen ristiltä laskemisen muistoa. Sellainen paikka oli juuri Tukholman dominikaanikonventti: sen kirkossa oli asiaa esittävä kullattu alttaritaulu, jota pidettiin pyhänä. Gudmundin kertomuksen muistiinmerkinnyt dominikaaniveli Gregorius on välittänyt jälkimaailmalle hyvin realistisen kuvauksen ihmisen voimattomuudesta meren voiman edessä.²⁴

Gudmundin tarinassa esiintyvä jään petollisuus on selkeästi pohjolan luonnonoloihin viittaava elementti. Se toistuu joissain muissakin kertomuksissa, kuten samassa dominikaanien kokoelmassa olevassa kuvauksessa pojasta, joka oli ollut leikkimässä tai luistelemassa Ahvenanmaan saariston jäillä ja pudonnut niihin. Myös häntä koskeva kertomus sai onnellisen lopun.²⁵ Toisaalta merestä ei voisikaan olla toisenlaista kuvaa ihmekertomuksissa, koska ne kertovat vaaroista pelastumisesta. Sama pätee *exemplumeihin*, joskin ne saattoivat antaa väärintekijöiden tuhoutua varoittavina

²¹ Janken Myrdal, 'Kulturhistoriska fragment', teoksessa Janken Myrdal & Göran Bäärnhielm, *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser med en katalog över svenska mirakelberättelser och en nyöversättning av Brynolfsmiraklerna*, Skaraborgs länsmuseum: Skara 1994, 11–90, tässä 48–61; Janken Myrdal & Göran Bäärnhielm, 'Katalog över svenska mirakelberättelser', teoksessa Janken Myrdal & Göran Bäärnhielm, *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser med en katalog över svenska mirakelberättelser och en nyöversättning av Brynolfsmiraklerna*, Skaraborgs länsmuseum: Skara 1994, 133–54.

²² *Diplomatarium Fennicum* (DF) 1110 (<https://df.narc.fi/document/1110>).

²³ Mauno Jokipii, 'Ruotsin ja Suomen lähetyspyhimysten muistoja', *Suomen Museo* 96 (1989), 61–131, tässä 102; Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1039), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2005, 113.

²⁴ DF 1752 (<https://df.narc.fi/document/1752>).

²⁵ DF 1289 (<https://df.narc.fi/document/1289>).

esimerkkeinä. Turvallisesti ja hyvin sujuneesta laiva- tai metsästysmatkasta tai ilottelusta meren jäällä ei olisi saanut aineksia pelastumisihmeeseen eikä oikein varoitustarinaankaan. Meri näyttäytyy ihmisen voimin hallitsemattomana elementtinä, mutta ihmekertomusten ja myös *exemplumien* maailmankuvassa kristinuskon ja Jumalan avulla merikin voidaan kesyttää tai sen syleilystä voi pelastua.

Toisaalta hengelliset teokset saattoivat samassakin yhteydessä kuvata merta eri tavoin: Vadstenan luostarissa 1400-luvun alkupuolella laaditussa Pyhän Birgitan tyttären Katarinan elämäkerrassa kuvataan myös Katarinan merimatkoja. *Vita Katherine* painettiin ensimmäisen kerran Tukholmassa vuonna 1487.²⁶ Pyhää äitiä ja hänen pyhimyksellistä tytärtään koskeva perinne tuli tutuksi itägotanmaalaiselle Olaus Magnukselle, joka koulutautui hengenmieheksi ja joka sai lopulta valvontaansa Birgitan ja Katarinan Roomassa käyttämän talon.

Katarinan elämäkerrassa kerrotaan Katarinan ensimmäisen Rooman-matkan yhteydessä, että Itämeren ylitys oli hyvin vaikea, mikä voi viitata niin myrskyihin kuin tuulen puutteeseen (”Transitoque mari cum difficultate magna”). Legendan myöhemmässä Naantalın luostarissa laaditussa ruotsinnoksessa todetaan kuitenkin meren ylityksen sujuneen hyvin (*værl*).²⁷ Ruotsiin paluuta kuvatessaan latinankielinen alkuteksti mainitsee Danzigista lähteneen laivan saapuneen Söderköpingiin eli satamaan, jota ei ollut ajateltu määränpääksi. Tällainen maininta saattaa viitata tuulten ja merivirtojen matkantekoa hankaloittavaan vaikutukseen. Toisaalta kerrotaan ”lempeän tähden” loistaneen taivaalla ja auringon paistaneen kirkkaasti etelässä (”stella duce et sole clarius splendente in meridie”), joten matkanteon esitetään tapahtuneen turvallisesti. Legendan ruotsinnos sitä vastoin vaikenee täysin meren ylityksen yksityiskohdista tässä yhteydessä. Katarina matkasi Roomaan ja takaisin vielä toistamiseen, mutta alkuteksti ja ruotsinnos eivät kerro mitään siitä, miten meren ylitys pohjoisesta etelään nyt sujui. Alkuteoksessa ei myöskään kerrota mitään uudesta paluumatkasta. Ruotsinnoksessa on sitä koskevia tietoja, mutta ne ovat selvästi peräisin ensimmäistä paluumatkaa koskevista tiedoista, sillä Katarinan ja hänen seurueensa kerrotaan purjehtineen Danzigista Söderköpingiin. Matkan kerrotaan taittuneen Jumalan avulla muutamassa päivässä ja seurueen kaikkien jäsenten olleen yhä mukana.²⁸

Koska Katarinan seurueen mainitaan pysyneen täysilukuisena, tarkoitus lienee tuoda esiin sitä, että kukaan ei kuollut matkalla, jollaista ilmeisesti saattoi tapahtua. Merenylityksen mainitaan myös tapahtuneen nopeasti. Tunnelma on siis päinvastainen kuin ihmekertomuksissa ja *exemplumeissa*, mutta meri on tässäkin tapauksessa uhkana taustalla, koska nopea matkanteko selitettiin Jumalan suojeudella. Kyseessä oli siis ihmeen kaltainen asia, joka korosti Katarinan pyhyyttä. Aikalaiskulttuurissa tiedettiin, että merimatkat eivät aina olleet yhtä sujuvia. Birgitalainen perinne

²⁶ *Vita Katherine. Facsimile tryck av Bartholomeus Ghotans i Stockholm 1487 tryckta bok*, Tryggve Lunden toim., Pro Veritate: Uppsala 1981.

²⁷ *Vita Katherine* (sivunumeroimaton, 5. luku); Jöns Buddes bok: *En handskrift från Nådendals kloster*, O. F. Hultman toim. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 31), Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1895, 198. Legendan syntyhistoriasta ja eri versioiden suhteesta toisiinsa ks. Christer Laurén, *Den fornsvenska legenden om den heliga fru Karin. Studier i handskrifter och översättningsteknik* (Folkmålsstudier 24), Föreningen för nordisk filologi: Helsingfors 1973.

²⁸ *Vita Katherine* (sivunumeroimaton, 13. luku). Ks. myös Marko Lamberg, ’Yhdessä virkkeessä Roomaan. Pyhiinvaelluskertomuksia Naantalın luostarin kirjastosta’, teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto-Jaakkola toim., *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1399 & Tampereen museoiden julkaisuja 136), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Tampereen museot: Helsinki & Tampere, 219–39.

tiesi kertoa Pyhää Birgittaa kuljettaneen laivan haaksirikosta Välimerellä.²⁹ Matkustaminen meren ylitse koettiin niin vaivalloiseksi, että paavi antoi 70-vuotiaalle Turun piispa Johannes Westfalille vuonna 1377 vapautuksen matkasta Uppsalassa järjestettävään provinsiaalokokoukseen. Vapautuspäätöksessä mainitaan nimenomaan merenylitys liian rasittavana piispalle hänen ikänsä ja ruumiillisen heikkoutensa vuoksi.³⁰ Meren ylitys ei aina onnistunutkaan eikä meri säästänyt korkea-arvoisiakaan purjehtijoita: aaltoiin vajosivat *exemplumien* varoittavien esimerkkien ohella muiden muassa kuningas Maunu Eerikinpoika (Magnus Eriksson), Turun piispa Arvid Kurki (Kurck) sekä Raaseporin linnanherran vaimo Katariina Jönsintytär (Karin Jönsdotter Viffert) pienen poikansa kanssa.³¹ Tällaiset tosielämän onnettomuudet ylläpitivät merta kohtaan tunnettua pelkoa.

Meri Carta marinassa ja Pohjoisten kansojen historiassa

Olaus Magnus toteaa 21. kirjan alkusanoissaan laajan meren tarjoavan mahtavan spektaakkelin ihmeteltäväksi kaikille kansoille.³² Näitä merellisen luonnon ilmenemismuotoja esiintyy hänen tekstissään, kuvituksissaan ja kartassaan ihmeteltävinä erikummallisuuksina. Hän rakensi teoksensa ja karttansa skandinaavisen ja eurooppalaisen perinteen pohjalta lisäten siihen kuitenkin omat näkemyksensä ja tulkintansa pohjolan ihmeistä.

Carta marinassa ja *Pohjoisten kansojen historiassa* kuvataan pohjolan oloja, ihmisten toimia, sotia, uskonnon harjoitusta, uskomuksia, luontoa ja eläimiä – myös merta ja merihirviöitä. *Carta marinaan* on piirretty laajoja merialueita: Itämeri, Pohjanmeri ja Pohjois-Atlantti. Merialueilla ja joissain tapauksissa myös niiden viereisillä maa-alueilla nähdään lukuisia pieniä kuvia, jotka esittävät meren todellista tai kuvitteellista eläimistöä samoin kuin liikkumista merellä joko laivoilla tai Itämeren pohjoisosissa jäätä pitkin ratsain tai reellä.

Myös Pohjoisten kansojen historiassa on paljon mereen liittyviä kirjallisia kuvauksia. Olaus Magnus esittelee sekä kuvin että sanoin merellä käytäviä sotia, jäätynyttä merta, merihirviöitä, jotka käyvät laivojen kimppuun, sekä meressä asustavia meri-ihmisiä ja velhoja, jotka käyttävät magiaa hyväkseen hallitakseen meren voimia. Teoksensa ensimmäisessä kirjassa hän kertoo merellä puhaltavista myrskytuulista. Laajemmin hän käsittelee meren ihmeitä toisessa ja kolmannessa kirjassa, joissa hän kertoo Pohjois-Norjan edustalla olevasta Kharybdis-pyörteestä ja velhojen harjoittamasta merimagiasta. Kymmenes ja yhdestoista kirja kuvaavat merellä ja meren jäällä käytävää sodankäyntiä. Kahdeskymmenes kirja kertoo kaloista ja kalastuksesta ja heti sitä seuraavassa kirjassa Olaus Magnus kuvaa merihirviöitä, meri-ihmisiä ja merimiesten niitä vastaan käymiä taisteluita.

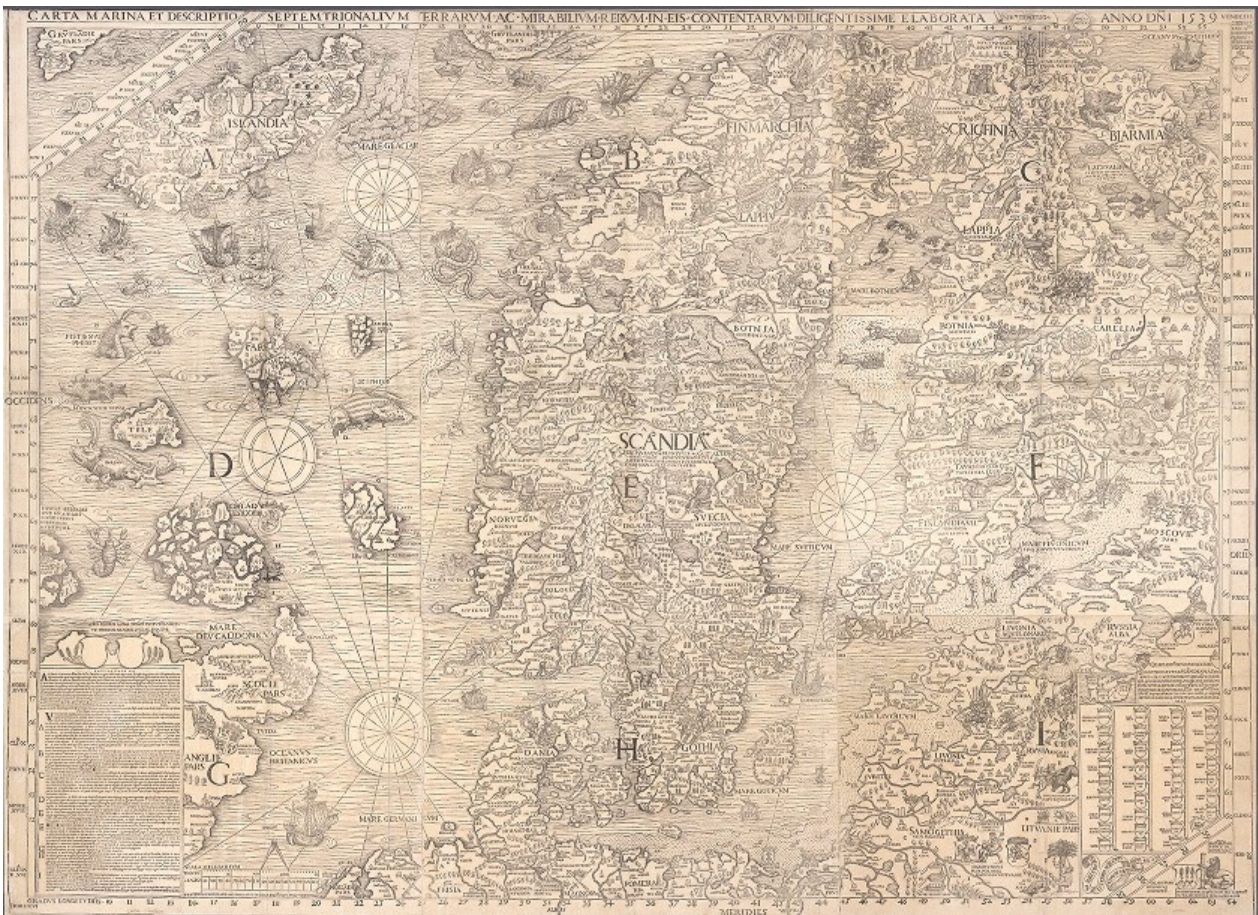
Carta marinan ja *Historia*-teoksen kuvauksille on yhteistä se, että Olaus Magnukselle läheisempi Itämeri rantoineen näyttäytyy tavanomaisempana ja arkisempana tilana kuin Atlantti ja Pohjois-Norjan rannikko, jonne hän on sijoittanut erikoiset eläimet, merihirviöt ja meri-ihmiset.

²⁹ Lamberg 2014, 228.

³⁰ *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven* (SDHK) 10997 (<https://sok.riksarkivet.se/sdhk?SDHK=10997>).

³¹ Michael Nordberg, *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317–1374*, Norstedt: Stockholm 1995, 322; Kauko Pirinen, *Suomen kirkon historia 1: Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika*, WSOY: Porvoo, Helsinki & Juva 1991, 140; Jalmari Jaakkola, 'Unohtunut keskiaikainen suurhaaksirikko', *Historiallinen arkisto* 52 (1947), 121–40.

³² Olaus Magnus 1555, 729.

Kuva 1. Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum (Venetia 1539), Uppsalan yliopiston kirjasto (<https://www.alvin-portal.org/alvin/oiew.jsf?pid=alvin-record%3A88495&dswid=5857>).

Itämerellä nähdään laivaliikennettä, mutta myös talvisissa oloissa tapahtuvia toimintoja. Perämerellä metsästetään jäälautoilla hylkeitä eli ollaan puuhassa, joka johti toisinaan katolisen ajan ihmekehtomusten tuntemiin vaaratilanteisiin ja ihmepestumisiin. Pohjanlahden yhtenäisiä jäitä ylitetään reellä ja Suomenlahden jäillä taivalletaan hiihtäen ja hevosillakin ja valmistaudutaan yhteenottoon venäläisten kanssa. Tämä kaikki oli osa pohjoismaalaisten kokemusmaailmaa ja heidän näkökulmastaan arkisempaa. Sitä vastoin ”pohjoista merta” eli Pohjois-Atlanttia ja Jäämerta Olaus Magnus luonnehti suureksi ihmeeksi, jota lahjakaskin kertoja vain vaivoon pystyy kuvailemaan.³³

Carta marina tuo jo nimessään näkyville maailman ihmettelyn: *Carta Marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum diligentissime elaborata anno dni 1539*. Samoin *Pohjoisten kansojen historian* nimikkosivulla Olaus Magnus mainitsee pohjoisen ihmeet:

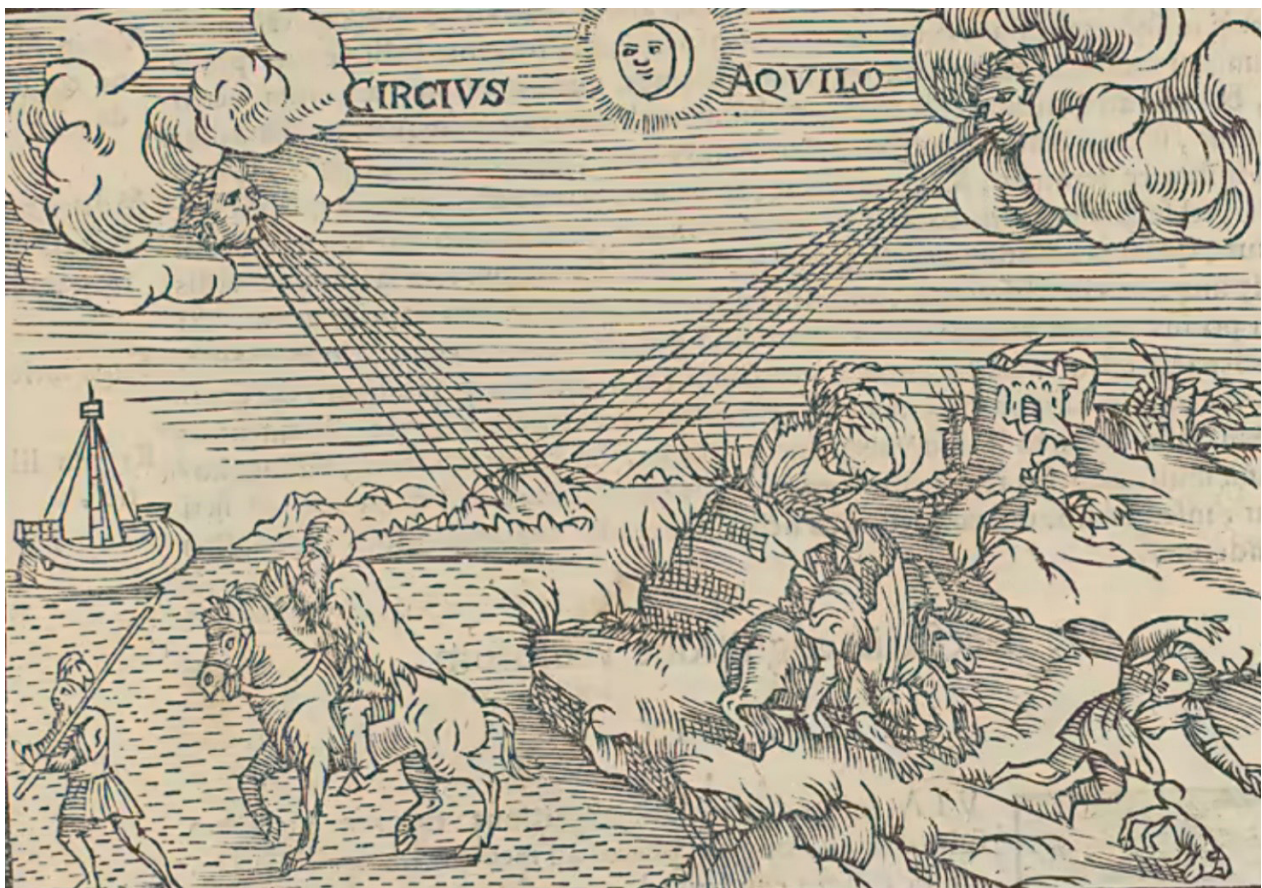
HISTORIA DE GENTIBVS SEPTENTRIONALIBVS, EARVMQVE DIVERSIS
STATIBVS, CONDITIONIBVS, MORIBVS, RITIBVS, SVPERSTITIO,
nibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac
mineris metallicis, & rebus mirabilibus, necnon vniuersis pene animalibus in
Septentrione degentibus, eorum que natura.³⁴

³³ Olaus Magnus 1555, 59; Miekkaavaara 2008, 5.

³⁴ Olaus Magnus 1555, vii.

Myös Olaus Magnus tuo esiin meren vaarallisuuden. *Pohjoisten kansojen historiansa* ensimmäisessä kirjassa hän kertoo myrskytuulista, jotka ajavat linnut mereltä rannalle ja vaikuttavat mereen ja muuttavat purjehduksen vaaralliseksi. Hän mainitsee useassa kohdassa Circius-tuulen, joka on hänen mukaansa pahin kaikista myrskytuulista ja pirstoo ja upottaa laivoja etenkin täysikuun aikaan, joka lisää tuulen voimaa.³⁵ *Carta marinan* pohjoislaidassa, Grönlannin edustalla, nähdäänkin haaksirikkoon joutunut purjelaiva.

Meren ja sen ihmeiden keskeisyys pohjoisen alueen ihmisille tulee ilmeiseksi siinä, kuinka paljon tilaa Olaus Magnus on varannut merelle *Carta marinassa*. Hän kuvaa merellä laivoja, merieläimiä – useita selvästi merihirviöinä – ja muita meren olentoja sekä Perämerellä hylkeen pyyntiä. Merihirviöt hän on sijoittanut Pohjois-Atlantille, kauemmas hänelle tutummilta alueilta. Tällainen outojen ilmiöiden sijoittaminen perifeerisille alueille, jonnekin tunnetun maailman rajoille oli ollut oppineiden tapana jo historioitsija Herodotoksen ajoista asti. Toisaalta Olaus Magnuksen uudet tiedot pohjolan, Suomen ja Lapin ihmisten ja luonnon ihmeistä arkipäiväistivät keski- ja eteläeurooppalaisten kuvaa pohjolasta. Aiemmin pohjolaan ja varsinkin Suomeen oli liitetty mieli-

Kuva 2. Inhimillistettyyn hahmoon kuvattu Circius-tuuli puhaltaa koillis- tai pohjoistuulen kanssa: Aquilo saatettiin samaistaa myös Boreakseen tai Septentrioon, jotka yhdistettiin pohjoiseen (*Historia de gentibus septentrionalibus. Romae 1555*).

³⁵ Olaus Magnus 1555, 21, 69.

kuvia alkukantaisuudesta ja noituudesta.³⁶ Olaus Magnus ei suoranaisesti poistanut näitä käsityksiä, mutta ne asettuivat hieman realistisempaan muotoon hänen *Pohjoisten kansojen historiassa*. Tämän lisäksi pohjolan luonnon ja tapojen erilaisuus suhteessa Keski- ja Etelä-Eurooppaan aiheutti varmaankin ihmettelyä eteläisempien seutujen lukijoiden mielessä. Eteläisten seutujen asukkaille esimerkiksi jäänyt meri oli epäilemättä eksoottinen ja ihmeellinen asia. Ainakin paavi Paavali III:n oli vaikea uskoa, että jää saattaisi kestää ihmisen painon.³⁷

Pohjolan talvi oli pidempi ja kylmempi kuin muualla Länsi-Euroopassa, ja Olaus Magnus halusi ilmeisesti herättää lukijoidensa mielenkiinnon aloittamalla teoksensa talvisten olojen käsittelyllä. Jo aivan teoksensa ensimmäisessä kirjassa Olaus Magnus osoittaa paljon huomiota jäille ja jäätyneiden vesien päällä tapahtuville toiminnoille, kuten hevos- ja luistelukilpailuille ja tavarakuljetuksille. Hän kuvaa myös jäiden arvaamattomuutta ja onnettomuuksia. Ihmekertomusten hengessä hän toteaa, että jääautoilta pelastuminen on mahdollista vain Jumalan erityisen varjeluksen avulla, mutta hän ei kuvaile tällaisia tapauksia tarkemmin. Tieto lohkeilevista jääautoista koskee Vätterniä, joka oli Olaus Magnuksen synnyinmaakunnan suurin järvi. Olaus Magnus sanoo tämän järven lohkeilevien jääautojen tapauksessa luonnonvoiman toimivan ihmeellisemmin ja salaisemmin kuin muiden järvien kohdalla. Muutenkin hänen jäätyneitä vesistöjä käsittelevät kuvauksensa koskevat enemmän järviä ja jokia kuin merta.³⁸ *Carta marinaan* hän joka tapauksessa sijoitti kuvia rekimatkoista ja hylkeenmetsästyksestä Pohjanlahdelle. Jäätynyt meri nousee *Pohjoisten kansojen historiassa* selkeämmin esiin yhdennessätoista kirjassa, joka käsittelee sodankäyntiä jäiden päällä.³⁹ Samaa havainnollistaa myös *Carta marinan* kuva, jossa Ruotsin ja Venäjän ratsujoukot on asetettu vastakkain Suomenlahden jäälle.

Ihmisen merelliset vastinparit

Pohjoisten kansojen historian kymmenennessä kirjassa kuvataan, miten ihminen voi selvitä myrkyvässä meressä uimataitonsa avulla. Uimataidon hyödyllisyyden esittely tapahtuu peräti yhdeksässä peräkkäisessä luvussa, jotka päättävät merisodankäyntiä koskevan osuuden. Ilmeisesti Olaus Magnuksen mielestä uimataidosta oli eniten hyötyä sotien yhteydessä, kun laiva vallattiin tai upposi tai kun piti muuten operoida vesielementissä. Hän myös kertoi yleisölleen siitä, miten pohjoismaalaiset opettivat uimataittoa jälkikasvulleen ja miten uimisen tukena voitiin käyttää ilmalla täytetyjä ja luonnonmateriaaleista valmistettuja kellukkeita, uimarenkaita ja uimapatjoja. Kuitenkin hän moninaisissa esimerkeissään käsitteli lähes pelkästään antiikin ja varhaisen keskiajan maineikkaita sankareita.⁴⁰ Uimataidon opettelun tärkeyden korostaminen alleviivasi Olaus Magnuksen tekstistä välittyvää kuvaa merestä ja vedestä yleensäkin ihmiselle vieraana elementtinä.

Kuitenkin Olaus Magnus kuvaa merta myös paikkana, jossa asui ihmisiä tai ainakin ihmistä

³⁶ Luigi de Anna, 'The peoples of Finland and early medieval sources. The characterization of "alienness"' teoksessa Kyösti Julki toim. *Suomen varhaishistoria*, Studia Historica Septentrionalia 21. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys: Rovaniemi 1992, 11–22; Hannes Sihvo, 'Merkkillinen maa pohjan perillä. Suomi ja suomalaiset maantieteellisissä kuvauksissa ja Suomi-kirjoissa', teoksessa Hannes Sihvo toim., *Toisten Suomi. Mitä meistä kerrotaan maailmalla*, Atena: Jyväskylä 2001, 13–61, tässä 14–7.

³⁷ Thomas, David N., *Frozen Oceans. The Floating World of Pack Ice*, Natural History Museum: London 2004, 181.

³⁸ Olaus Magnus 1555, 32–47.

³⁹ Olaus Magnus 1555, 359–403.

⁴⁰ Olaus Magnus 1555, 350–7.

muistuttavia olentoja. *Pohjoisten kansojen historian* 21. kirjassa käsitellään meressä asuvia meri-ihmisiä. Kuvaus liittyy uskomukseen, jonka mukaan kaikilla maalla elävillä olennoilla on vastaparinsa meressä.⁴¹ Olaus Magnuksen mukaan meri-ihmiset nousevat laivaan yöllä, ja se kohta, jossa ne istuvat, alkaa upota samalla hetkellä. Olaus Magnus on sijoittanut myös *Carta marinaan* kaksi kuvitusta, jotka muistuttavat näitä meri-ihmisiä, vaikka hän ei mainitsekaan niitä kartan selityksessä.⁴² Hän myös kertoo, että jos merimiehet pyydystävät tällaisen olennon, jolla on huputetun miehen hahmo, samassa nousee hirvuinen myrsky, jos he eivät heti vapauta sitä. Olaus Magnus sai näihin kuvauksiin vaikutteita Pliniuksen luonnonhistoriasta.⁴³

Olaus Magnuksen meri-ihmisistä antama kuvaus muistuttaa myös muinaisnorjaksi 1200-luvulla laaditun *Kuninkaan peilin* (*Konungs skuggjá*) kuvausta meri-ihmisistä. Kuninkaan peilin mukaan meri-ihmisellä on kypärämäinen pään muoto, mutta muilta osin niillä on ihmisen piirteet ja olkapäät, mutta ei käsiä.⁴⁴ Kuvaus huputetusta hahmosta muistuttaa myös ”meripiispan” hahmoa, joka esiintyy ranskalaisen luonnonhistorioitsija Guillaume Rondeletin merten kaloja käsittelevässä teoksessa *Libri de piscibus marinis in quibus verae piscium effigies expressae sunt*. Se ilmestyi vuotta ennen *Pohjoisten kansojen historiaa*. Rondelet viittaa aiempaan Roomassa toimineen alankomaalaisen Gisbertus Germanuksen tietoon, jonka mukaan Puolan edustalla oli poimittu merestä erikoinen olento vuonna 1531. Sillä oli ollut hupun muotoinen suomujen peittämä pää. Kun se oli viety kuninkaan ja piispojen eteen, se oli viittonut haluavansa palata takaisin mereen. Sitä oli luonnehdittu meripiispaksi, koska se muistutti ulkonäöltään maanpäällisiä piispoja, joskin se oli kokonaan suomujen peitossa. Varhaismodernin ajan luonnontieteilijät eivät kyseenalaistaneet meripiispan todenmukaisuutta, koska sen olemassaolon puolesta puhuivat niin vaikutusvaltaiset henkilöt. Meripiispan väitetty ilmaantuminen keskelle Euroopan hyvin tunnettuja vesiä saattoi liittyä myös katolilaisten ja protestanttien väliseen propagandaan.⁴⁵ Joka tapauksessa Olaus Magnuksen ja uuden ajan alun yleisen käsityksen mukaan meri-ihmiset olivat yhteydessä mereen ja olivat myös osa sen kokonaisuutta. Näillä meri-ihmisillä oli myös sen kautta kyky kontrolloida merta, ja he saattoivat silloin nostaa myrskyn.

Yliseurooppalainen perinne liitti mereen myös seireenit. Antiikin aikana seireenit oli mielletty puolittain naisen, puolittain linnun hahmoisiksi, mutta keskiajalla olennon alaruumis alettiin kuvitella kalan muotoiseksi ja siten seireenit laskeutuivat saarilta mereen.⁴⁶ Ne olivat edelleen yhtä petollisia kuin *Odyssiassa*, ja muun muassa ensimmäinen Ruotsissa painettu kirja *Dyalogus creaturarum moralizatus* vuodelta 1483 varoitti lankeamasta niiden houkutuksiin. Seireeni kun

⁴¹ Olaus Magnus 1555, 729–30; Nigg, 2013, 80.

⁴² Olaus Magnus, *Carta Marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum diligentissime elaborata anno dni 1539*. Uppsala universitetsbibliotek 1539, kartassa kohdan A,1 alapuolella; kartassa kohdan B,a, alapuolella (<http://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record%3A88495&dswid=-4600>).

⁴³ Nigg 2013, 80; Granlund 1951 (kommentar), 475.

⁴⁴ *King's Mirror* (*Konungs skuggjá*), Laurence Marcellus Larson toim. (Scandinavian monographs 3), American-Scandinavian Foundation: New York 1917, 135–6.

⁴⁵ Olaus Magnus 1555, 729–30; Guillaume Rondelet, *De Piscibus* (*Libri de piscibus marinis in quibus verae piscium effigies expressae sunt*), Mathias Bonhomme: Lyon 1554, 494; Otto Latva, *Merihirviöt, merenneidosta mustekalaan*. John Nurmisen Säätiö: Helsinki 2019, 17–21. Ks. myös Miikka Tamminen, *Keskiajan hirviöt*, Gaudeamus: Helsinki 2021, 170–3.

⁴⁶ Fredrika Bain, 'The Tail of Melusine. Hybridity, Mutability, and the Accessible Other', teoksessa *Misty Urban*, Deva F. Kemmis & Melissa Ridley Elmes toim. *Melusine's Footprint*, Brill: Leiden 2017, 17–35.

houkutteli suloillaan lemmenkipeitä merimiehiä pyrkimään luokseen, mutta hylkäsi heidät aaltojen armoille.⁴⁷ Olaus Magnuskin mainitsi seireenit eli nereidit suomalaisina ihmishahmoisina olentoina, ja hän kertoo heidän laulustaan, mutta hän on kuvauksessaan hyvin lyhytsanainen – ilmeisesti siksi, että seireenit eivät kuuluneet pohjoiseen meriluontoon.⁴⁸

Seireeniin liitetyt mielikuvat muistuttavat skandinaavisia käsityksiä yliluonnollisista meressä vaikuttavista voimista, jotka saattoivat olla ihmisille vaarallisia ja jotka miellettiin naispuolisiksi. Valtameri oli varhaisina aikoina personifioitu naishahmoiseksi jumaluudeksi Rániksi, joka vietti merimiehet vetiseen kuolemaansa. Nimi onkin etymologisesti samaa juurta kuin ryöstämistä tarkoittava nykyruotsin verbi *råna*.⁴⁹ Rán-jumalattaren ohella suullinen perinne tunsikin vielä uudella ajalla kertomuksia meren rouvasta (*havsfrun*) ja muista meressä elävistä olennoista, jotka identifioitiin tavallisesti naisiksi. Meren olentoja piti kunnioittaa, koska niiden uskottiin hallitsevan tuulia ja myrskyjä, mutta niitä piti myös varoa, koska ne saattoivat olla vaarallisia ja haitata matkantekoa.⁵⁰

Mielikuvat meren ihmeellisistä mutta jollain tapaa ihmisenhahmoisista olennoista edustavat esikristillistä perinnettä. Mutta keskiajan katolinen usko liitti mereen myös jumalallisen toimijan, Neitsyt Marian, jota voitiin kutsua ”meren tähdeksi”, *stella maris* tai *maris stella*. Kyseessä oli osin kuvaannollinen ilmaus, joka rinnasti kristityn elämän merellä harhailuun ja Marian kulkemista ohjaavaan tähteen, mutta Mariaa voitiin kunnioittaa myös merenkulkijoiden suojelijana ja kalaonnenkin tuojana. Hän oli siis vastakohta skandinaavisille merenjumalattarille ja vedenneidoille samoin kuin petollisille seireeneille.⁵¹ Marian palvonta ”meren tähtenä” vahvistui Ruotsin valtakunnassa 1300-luvun lopulla ja 1400-luvun alussa, kun häntä tuli rukoilla siinä ominaisuudessa koko valtakunnassa kirkollisina juhlapäyhinä, kuninkaan käydessä sotaa ja birgittalaisten hartauselämässä.⁵² Keskiajan katolilaisuus tarjosi myös miehisiä suojelijoita merellä liikkuville. Etenkin Myran piispaa Pyhää Nikolausta kunnioitettiin sellaisena. Esimerkiksi Tukholman kaupunginkirkko oli virallisesti nimetty hänen mukaansa.⁵³ Siinä, missä esikristillinen perinne kuvasi oikukasta merta yhtä oikukkaiden olentojen tyyssijana, kristillinen perinne esitti mahdolliseksi sen, että merta

⁴⁷ *Dyalogus Creaturarum Moralizatus. Skapelsens Sedelärande Samtal 1483*, John Bernström & Monica Hedlund toim., Michaelisgillet: Stockholm 1983, 374–5 (<https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/Anonym/titlar/DialogusCreaturum/sida/i/faksimil>).

⁴⁸ Olaus Magnus 1555, 716.

⁴⁹ Tillhagen 1997, 212; Judy Quinn, ’Mythologizing the Sea. The Nordic Sea-deity Rán’, teoksessa Tim Tangherlini toim., *Nordic Mythologies. Interpretations, Institutions, Intersections* (The Wildcat Canyon Advanced Seminars, Mythology 1), North Pinehurst Press: Berkeley & Los Angeles 2014, 71–97. Ks. myös Jonas Koesling, ’The sea(s) in Old Icelandic sagas and Circum-Baltic folklore. The case of Rán/rán and the rá’, teoksessa Frog, Joonas Ahola, Jesse Barber & Karolina Kouvola toim., *Pre-print papers of the 18th International Saga Conference Sagas and the Circum-Baltic Arena Helsinki and Tallinn, 7th–14th August 2022*, Folklore Studies, Department of Cultures, University of Helsinki: Helsinki 2022, 157–8 (https://www2.helsinki.fi/sites/default/files/atoms/files/18_isc_pre-print.pdf).

⁵⁰ Tillhagen 1997, 218–42.

⁵¹ Bengt Holdbek, ’Maria i folketraditionen’, teoksessa *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 11* (1966), 367–73, tässä 374–5; Marina Warner, *Alone of All Her Sex. The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, Weidenfeld and Nicolson: London 1976, 262–3.

⁵² DF 1712 (<https://df.narc.fi/document/1712>); SDHK 19500 (<https://sok.riksarkivet.se/sdhk?SDHK=19500>); *Jungfru Marie örtagård. Vadstenanunnornas veckoritual i svensk översättning från 1510*, Robert Geete toim. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 30), Svenska fornskriftsällskapet: Uppsala 1895, 101, 152, 215, 223–4, 239, 245, 259–60, 265, 273.

⁵³ Tue Gad, Finn Hødnebo, C. A. Nordman & Roland Otterbjörk, ’Nicolaus af Myra’, teoksessa *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 12* (1967), 288–91; Göran Dahlbäck, *I medeltidens Stockholm* (Monografier utgivna av Stockholms stad 81), Stockholms stad: Stockholm 1988, 134.

Kuva 3. Erik Tuulihattu ilmeisesti aloittamassa merimatkaa (*Historia de gentibus septentrionalibus. Romae 1555*).

voitiin hallita turvautumalla rukouksiin. Ainakin toivoa siitä haluttiin ylläpitää. *Pohjoisten kansojen historian* kuvauksissa merillä ei kuitenkaan pysytty pinnalla rukousten voimin, vaan asiallisen aluksenrakennus-, merenkulku- ja uimataidon turvaamina. Ainoa *stella maris*, jonka Olaus Magnus mainitsee, on merten eliölajeihin kuuluva meritähti.⁵⁴

Tuulten säätelijät

Tuulten raivoaminen, nostattaminen tai tynnyttäminen on toistuva teema Olaus Magnuksen merikuvauksissa. *Pohjoisten kansojen historian* kolmannessa kirjassa Olaus Magnus kertoo velhoista ja magian harjoittajista, jotka voivat ohjata säätä, merta ja tuulia. Heistä useimmat ja nimeltä mainitut ovat miehiä ikään kuin heijastaen antiikista juontuvaa yleiseurooppalaista perinnettä ja kotoisempaa skandinaavista mytologiaa, jotka molemmat liittivät tuulet ja niitä hallitsevat voimat miespuolisiin jumaluuksiin.⁵⁵ Olaus Magnus välitti lukijoilleen ensinnäkin perimätiedon kuningas Erik Tuulihatusta (ruotsiksi Väderhatt). 1400-luvun alussa muistiin merkitty luettelo Ruotsin kuninkaista

⁵⁴ Olaus Magnus 1555, 766.

⁵⁵ Louise M. Pryke, *Wind. Nature and Culture*, The Chicago University Press: Chicago 2023, 65–75.

yhdisti Erikin lisänimen hänen hattuunsa, jota kääntämällä hän hankki itselleen suotuisan tuulen.⁵⁶ Olaus Magnus esitteli hänet lukijoilleen latinankielistetyllä nimellä Ericus Ventosus pilleus.⁵⁷

Samassa kirjassa Olaus Magnus mainitsee Hollerus-nimisen merivelhon. Hollerus pystyi ylittämään meren meloen luun päällä, johon oli kaiverrettu loitsuja. Holleruksen esikuvana oli todennäköisesti muinaisskandinaavinen jumala Ullr, johon latinan Ollerus- ja Hollerus-nimimuodot perustuivat. Holleruksen aasataustaan viittaa myös se seikka, että Olaus Magnus kutsuu Hollerusta yhdenvertaiseksi Othinus-jumalan, siis Odinin kanssa. Hän on mukaillut tarinaa, joka esiintyy myös hänen veljensä Johannes Magnuksen vuonna 1554 julkaisemassa teoksessa *Historia de omnibus Gothorum Sveonomque regibus*. Nimensä mukaisesti se käsittelee Götan ja Svean kuninkaiden historiaa. Tarina on peräisin tanskalaiselta historioitsija Saxo Grammaticukselta (n. 1150–n. 1220). Olaus Magnus sanoo Holleruksen tuhoutuneen kilpailijoidensa toimesta, koska ajan myötä hänen jumaluutensa osoittautui kuolevaiseksi (“divinitas eius ostenderetur esse mortalis”).⁵⁸ Olaus Magnus sijoittaa Holleruksen muinaisajan jumalsankarien joukkoon, jossa hänen kuolevaisuutensa ja jumaluutensa hämärtyvät.

Kyseistä kirjan kohtaa koristavassa kuvassa Holleruksella on 1500-luvun ylimystön vaatteet, jotka ovat muuten *Pohjoisten kansojen historian* kuvituksissa harvinaisia. Kuvasta päätel-

Kuva 4. Hollerus-velho melomassa luun päällä (Historia de gentibus septentrionalibus. Romae 1555).

⁵⁶ Tukholma, Kungliga biblioteket, B 17, Catalogus Regum Sueciæ ad Annum christi 1333, (<https://www.manuscripta.se/ms/100270>) Julkaistu editiossa *Småstycken på forn svenska*, Gustaf Edvard Klemming toim., Svenska Fornskriftsällskapet: Uppsala 1868–1881, 270–4, tässä 272 (https://weburn.kb.se/metadata/679/EOD_497679.htm).

⁵⁷ Olaus Magnus 1555, 116.

⁵⁸ Olaus Magnus 1555, 116–7, 122–3; Granlund, 1951, 101; Peter Foote, ‘Notes, Book 3’, teoksessa Olaus Magnus, *Historia de Gentibus Septentrionalibus: Description of the Northern Peoples*, Vol.1, Peter Foote toim., Hakluyt Society: London 1996 (1555), 184–91, tässä 190.

len Holleruksen melontavälineenä käyttämä luu on suurikokoinen. Vaikka Olaus Magnus ei sitä mainitsekaan, voisi kyseessä olla valaan luu, sillä luu on todella suurikokoinen ja muodoltaan siinä on yhdennäköisyyttä hänen *Pohjoisten kansojen historian* 21. kirjassa kuvaamien valaan kylkiluiden kanssa. Olaus Magnus kertoo valaan luista tehtyjen talojen kyvystä säilyttää joitakin valaan ja meren maagisista ominaisuuksista itsessään: valaan luista tehdyissä taloissa nukkuvat ihmiset uneksivat alin omaa myrskyistä ja haaksirikoista.⁵⁹ Holleruksen tarina tukee päätelmää, että valaan luuta voitaisiin käyttää Olaus Magnuksen mielestä magian harjoittamiseen ja erityisesti mereen liittyvän magian harjoittamiseen: valaan luuta voitiin käyttää ikään kuin maagisena esineenä, joka mahdollisti vedessä liikkumisen valaan tapaan.

Pohjoisten kansojen historian kolmannessa kirjassa Olaus Magnus mainitsee myös merirosvo Oddo Danicuksen, jolla oli kyky matkata veden päällä ilman alusta ja joka osasi nostattaa suuria aaltoja loitsuilla ja valtasi näillä keinoin laivoja.⁶⁰ Olaus Magnuksen välittämien tarinoiden mukaan oli siis mahdollista manipuloida tuulia ja aaltoja jumalallisten joskaan ei kristillisten voimien avulla. On mahdollista, että hän halusi tuoda esiin pohjolan ihmeitä kuvatessaan skandinaavisia muinaissankareita ja jumaluuksia, mutta ei kuitenkaan halunnut suoraan yhdistää heitä paholaiseen. Kuitenkin hän halusi pitää kiinni kristillisestä näkemyksestään, ja sen vuoksi hän myös suhtautui toisinaan kriittisesti magian harjoittamiseen.

Pohjoisten kansojen historiansa 3. kirjassa Olaus Magnus kertoo pakanuuden ajan suomalaisten myyneen rannoilleen tuulen puutteen vuoksi jääneille merenkulkijoille taikasolmuja. Tarina ilmaantui tiettävästi ensi kertaa kirjallisiin lähteisiin englantilaissyntyisen mutta Saksassa toimineen Bartholomeus Anglicuksen 1200-luvulla kirjoittamassa teoksessa *De proprietatibus rerum*.⁶¹ Olaus Magnuksen kertomuksen mukaan näitä taikasolmuja oli kolme, ja ne oli kiinnitetty hihnaan. Kun merenkävijä avasi ensimmäisen solmun, alkoi tuulla heikosti ja toisen solmun avatessa tuuli muuttui paljon kovemmaksi ja mahdollisti purjehtimisen. Mutta kolmannen solmun avaaminen nosti sellaisen myrskyn, että aluksen navigointi muuttui mahdottomaksi ja purjehtijat tuhoutuivat, kuten Olaus Magnuksen mukaan käy kaikille, jotka pyytävät apua maageilta ja velhoilta. Hän sanoo velhojen manipuloivan haitallisella magialla elementtejä (*maleficorum in cogendis elementis*). Mutta hän myös toteaa, että suomalaiset eivät ole ainakaan julkisesti otettuaan vastaan kristinuskon harjoittaneet näitä taikakeinoja. Olaus Magnus pitää kertomuksia velhojen käyttämästä haitallisesta magiasta uskottavina sillä varauksella, että heidän toimensa eivät olleet todellisia ihmeitä, vaan he vaikuttivat loitsuilla normaaliin luonnonjärjestykseen.⁶²

Olaus Magnus esittelee myös samassa kohdassa pohjoisten noitien taikakeinoja. Hänen mukaansa noidat kykenivät padassa keittämiensä kuplivien aineiden taikavoimien avulla hallitsemaan luonnonvoimia ja sotajoukkoja. Noidilla oli mahti vaikuttaa laivojen purjehdusnopeuteen, ja heillä oli myös kyky nostaa myrskyjä. Näiden tietojen yhteyteen hän on sijoittanut kuvan. Siinä noita, joka on kuvattu naiseksi, pitelee kädessään taikapataa. Noita suuntaa sen merelle vuodattaen padan sisällön ilmaan ja veteen – todennäköisesti hallitakseen tuulta, vettä ja myrskyä. Tämän takia

⁵⁹ Olaus Magnus 1555, 752, 754.

⁶⁰ Olaus Magnus 1555, 122.

⁶¹ Granlund 1951 (kommentar), 99; John Granlund, 'Vindmagi' teoksessa *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 20 (1976), 98–100.

⁶² Olaus Magnus 1555, 119–20.

Kuva 5. Suomalaiset myyvät taikasolmuja tyvenen pysäyttämille merenkulkijoille (Historia de gentibus septentrionalibus. Romae 1555).

myrsky upottaa ja pirstoo laivan ja sen matkustajat joutuvat veden varaan.⁶³ Olaus Magnuksen tulkinnan mukaan velhot ja noidat eivät siis tehneet todellisia ihmeitä, vaikka he vaikuttivat loitsujen avulla luontoon ja sen elementteihin, vaan he saivat aikaan *tavallisuudesta poikkeavia* muutoksia, jotka aiheuttivat ihmettelyä.

Skandinaavinen perinne tunsi myös sanamagian, joilla yritettiin tyynnyttää aaltoja ja tuulia.⁶⁴ Tuulten nostattajia ja vallitsijoita esitellessään Olaus Magnus ei kuitenkaan koskaan mainitse loitsujen tai taikasanojen käyttämistä. Hän kuitenkin mainitsee kaiverrukset valaan luussa, jolla Hollerus-velho purjehtii. Nämä kaiverrukset luussa mahdollisesti viittaavat skandinaaviin riimuihin. Olaus Magnus myös kertoo elementtien manipuloinnista, joka puolestaan viittaa keskieurooppalaisen magian perinteen tulkintaan.

Ihmeellinen meriluonto

Merellä kulkeviin ihmisiin, myyttisiin sankareihin ja meri-ihmisiin liitettyjen kertomusten lisäksi Olaus Magnus tuo esiin meren ja meriluonnon ihmeellisiä piirteitä. Hän on sekä kartassaan että kirjassaan sijoittanut Norjan Lofoteille valtavan pyörteen, jonka hän on nimennyt Kharybdikseksi seurailleen Homeroksen aloittamaa perinnettä. Homeros kuvaa Kharybdistä *Odyssiassa* valtavana vettä nielevänä ja sylkevänä hirviönä.⁶⁵ Vergilius puolestaan sijoitti Kharybdiksen Sisiliaan

⁶³ Olaus Magnus 1555, 117–118; Granlund 1951 (kommentar), 98.

⁶⁴ Stephen A. Mitchell, *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*, University of Pennsylvania Press: Philadelphia 2011, 65–6.

⁶⁵ Homeros, *Odyssia*, Otto Manninen käänt., WSOY: Porvoo 1948, 215.

Kuva 6. Noita nostaa myrskyn taikakeinojensa avulla ja upottaa laivan. (Historia de gentibus septentrionalibus. Romae 1555).

Messinan salmeen.⁶⁶ 700-luvulla elänyt italialainen historioitsija Paulus Diaconius oli ensimmäinen, joka sijoitti Kharybdiksen Välimeren maailman ulkopuolelle pohjoiseen Orkneysaarille.⁶⁷

Olaus Magnus sijoitti pyörteen vielä pohjoisemmaksi. Hän kuvaa sen olevan niin voimakas, että se imee itseensä laivoja. *Pohjoisten kansojen historian* kuvituksessa sen nieluun näyttää laivan lisäksi joutuvan myös kaksi merihirviötä. Hän sanoo pyörteen toimivan jonkinlaisen jumalallisen (*numen*) voiman vaikutuksesta.⁶⁸ Hänen mainitsemansa merivirtojen vaikutuksesta muodostuva pyörre on todella olemassa ja sijaitsee Moskenesøyen ja Mosken saarien välissä Lofoteilla. Vaikka sen virtaus on voimakas, se ei kuitenkaan ole sellainen kurimus kuin Olaus Magnus sitä kuvailee.

Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa puolestaan esiintyi myös kuvauksia, joissa puhutaan meren imusta (*hafs sogh*) tai meren nielusta (*hafs swalgh*) tai vajoamisesta meren syvyyksiin ja merenpohjaan (*hafs butn, hafs diup, hafs grund*).⁶⁹

Eksoottista meren eläimistöä esiteltiin ruotsalaisellekin yleisölle jo aiemmin mainitussa alan-komaalaista alkuperää olevassa teoksessa *Dyalogus creaturarum moralizatus*. Kyseessä on hengellissävyinen tietoteos, joka selitti maailmaa ja havainnollisti hyveellistä elämäntapaa. Teos sisältää kymmeniä pienoiskertomuksia, jotka *exemplumien* tavoin havainnollistavat moraalisia opetuksia. Ihmisten sijaan *Dyalogus* perusti esimerkkinsä kuitenkin enimmäkseen eläinfaabeleihin. Joissain kertomuksissa tapahtumaympäristönä on meri, jota teos kuvaa ja jota se hyödyntää vertauskuvana.

⁶⁶ Virgil, *The Aeneid of Virgil*, William J. Thornhill käänt., Dublin University Press: Dublin 1886, 98–100.

⁶⁷ Paulus Diaconus, *History of the Langobards (Historia Langobardorum)*, William Dudley Foulke käänt., University of Pennsylvania: Philadelphia 1907, 8–10.

⁶⁸ Olaus Magnus 1555, 66–67.

⁶⁹ *Fornsvensk lexikalis databas* (<https://spraakbanken.gu.se/fsvldb>), hakusanat 'haf', 'hafsfiska skal' ja 'hafsvalg'.

Teos esittää suolaisen meren makeavetisen virran vastaparina. Meri on antelias ja jakaa lahjojaan mutta vertautuu elämän katkeruuteen – ei kuitenkaan täysin kielteisessä merkityksessä, koska vain katkeruutta sietämällä ihminen voi pelastua.⁷⁰

Mereen liittyvien faabeleiden joukossa on joitain merieläimiä ja -olentoja: edellä jo mainitun seireenin ohella delfiini, ankerias, merihirviö, hammaskala ja meriahven. Lisäksi muissa tarinoissa esiintyy lukuisia muita vesieläimiä krokotiilista vesilintuihin. Meren olioista kertovissa faabeleissa havainnollistetaan enimmäkseen ihmisen kielteisiä ominaisuuksia: delfiini tyhmyyttä ja ahneutta, ankerias kieroutta, seireeni siveettömyyttä, merihirviö itsekkyyttä ja hammaskala kokemattoman nuoren tyhmänylpeyttä. Poikkeuksen tekee faabeli, jossa meriahven kohtaa basiliskin: siinä viime mainittu rinnastuu paholaiseen ja meriahven valppaaseen kristittyyn.⁷¹

Tällaiset luonnonihmeet jäivät kuvitelmiksi ja pohjoismaalaisten arkisen kokemusmaailman ulkopuolisiksi asioiksi. Mutta kuten nykyisinkin joskus tapahtuu, myös aikaisemmin yksittäisiä valaita saattoi harhautua Juutinrauman läpi Itämeren perukoille asti. Ilmeisesti vuonna 1489 Roslagenin rantaan ajautui valas. Tapausta pidettiin niin merkittävänä, että se ikuistettiin ainakin Tukholman fransiskaaniin diariumiin, aristokraattiseen *Stureinkronikkaan* ja ruotsalaisen reformaattorin Olaus Petrin 1500-luvulla laatimaan *Ruotsin kronikkaan* (*En Svensk Cröneka*). Myös myöhempi ruotsalainen oppinut Johannes Messenius mainitsi tapauksen kirjoittaessaan *Tukholman kronikkaansa* (*En lustigh och trowärdig chrönika om Stockholm*) 1620-luvulla. Kyseisen valaan selkärangan luita on edelleen nähtävillä Edebon kirkossa. Valaan luiden sijoittaminen kirkkoon kertoo konkreettisesti, miten poikkeuksellisenä tapausta pidettiin.⁷² Olaus Magnus vaikenee kuitenkin tästä tapauksesta, vaikka kuvaakin *Carta marinassa* Färsaarten rantaan ajautuneen valaan pilkkomista. Hän myös kuvailee Englannissa vuonna 1532 tapahtunutta samanlaista tapausta *Historia-teoksensa* 21. kirjassa.⁷³

Olaus Magnus käsittelee tuotannossaan valaiksi tunnistettavia merihirviöitä ja näistä saatavia hyödykkeitä kuten lihaa, rasvaa ja luita. Hänellä on näin ollen voinut olla Atlantin valtameren koskevien tietojensa lisäksi omakohtaista tietoa näistä valashavainnoista Itämerellä ja valaiden luurangosta lähialueiden kirkoissa. *Carta marinassa* Atlanttia ja Pohjoista jäämerta täyttävät monenlaiset merihirviöt, jotka muodostavat uhan ihmiselle. Olaus Magnus kuvaa *Pohjoisten kansojen historiansa* 21. kirjassa *De piscibus monstrosis* ("Hirviökaloista") valaita, merieläimiä ja merihirviöitä. Hän kuvaa valaita sekä hirviömäisinä torahampaisina petoina että saalistettavana ruokana. Valaan koko on hänen mukaansa niin suuri, että sitä voi erehtyä pitämään saarena. Hän on sijoittanut *Carta marinassa* Pohjois-Atlantille kuvan valaasta, jota hän kutsuu kartan saksankielisessä selitystekstissä paholaisvalaaksi (*die teiifel ualen*). Tässä kuvassa merimiehet ovat ankkuroituneet hirviövalaan kylkeen ja tehneet nuotion sen selkään luullen sitä saareksi. Olaus Magnus mainitsee *De piscibus monstrosis*-kirjan 26. luvussa tarinan Pyhän Brendanin matkasta, jossa merimiehet luulevat isoa kalaa, siis ilmeisesti valasta, saareksi. Sillä on nimikin, Jason. Merimiehet tekevät nuotion sen selkään. Tämän jälkeen he ehtivät vaivoin paeta laivaan ennen kuin olio sukeltaa. Olaus Magnus on kuitenkin jättänyt pois *Pohjoisten kansojen historiastaan* tämän ison kalan eli

⁷⁰ *Dyalogus Creaturarum Moralizatus*, 342

⁷¹ *Dyalogus Creaturarum Moralizatus*, 372–80.

⁷² Ingvar Svanberg, 'Strandade valar och valben i Sverige', *Forum navale* 75 (2019), 148–79, tässä 152 (<https://sjohistoriskasamfundet.files.wordpress.com/2018/05/forum-navale-74-ingvar-svanberg.pdf>).

⁷³ Olaus Magnus 1555, 742–5.

Kuva 7. Myyttinen saarivalas Jason, jonka selkään merimiehet ovat tehneet nuotion. Yksityiskohta Carta marinassa (1539).

paholaisvalaan kuvan. *Carta marinassa* oleva kuva ja siihen liittyvä tarina *Pohjoisten kansojen historiassa* liittyvät keskiaikaiseen tarinaan *Aspidochelone*-myytistä. Sen mukaan joukko merimiehiä erehtyi luulemaan *Aspidochelone*-valashirviötä saareksi, ja he kiinnittivät ankkurin sen selkään. Kun merimiehet leiriytyivät sen selkään ja sytyttivät nuotion, valas sukelsi.⁷⁴

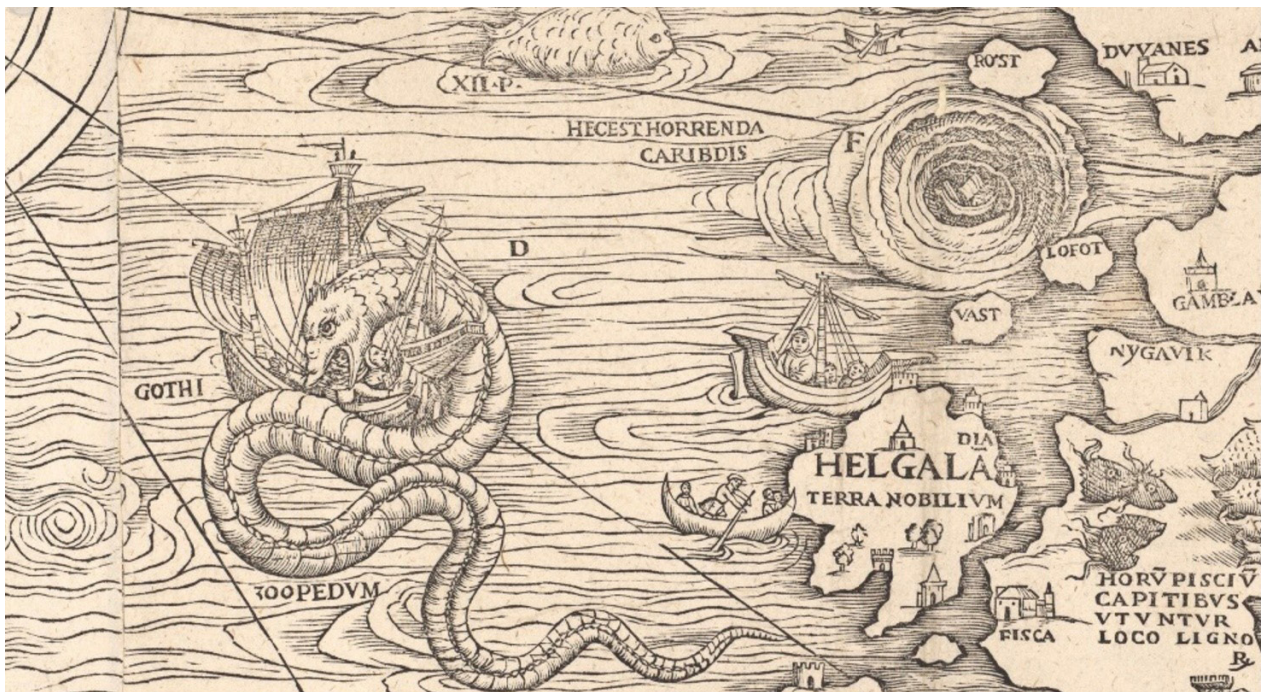
Olaus Magnus sijoittaa *Pohjoisten kansojen historiansa* 21. kirjassa Norjan rannikolle myös suuria merikäärmeitä. Hänen *Carta marinassa* on myös kuvattuna suuri merikäärme Norjan rannikon läheisyydessä. Hän kertoo niiden olevan jopa 200 jalkaa pitkiä ja niillä olevan mustien suomujen peittämä ruumis ja punaisena leimuavat silmät. Hänen mukaansa ne pysäyttävät laivoja nousten korkealle veden yläpuolelle kuin pilari. Olaus Magnuksen kertomuksen mukaan niiden ilmaantuminen ennustaa aina poliittisia muutoksia ja verisiä sotia. Erään merikäärmeen nähtiin vuonna 1522 nousevan korkealle veden yläpuolelle ja kiertyvän kerälle sen jälkeen kuin pallo. Tämän ennusmerkin jälkeen seurasi heti Tanskan kuningas Kristianin suistuminen vallasta. Otto Latvan mukaan Olaus Magnuksen tulkinnat merikäärmeestä, joka asusti Pohjois-Atlantilla Norjan rannikon läheisyydessä, loivat pohjan myöhemmille merikäärmeen kuvauksille.⁷⁵

Olaus Magnuksen ja aikakauden pohjoisen kansanperinteen välillä on sekä eroja että joitakin

⁷⁴ Olaus Magnus, 1555, 755; Latva 2019, 43–6; Olaus Magnus, *Ain kurze Auslegung und Verklerung der neuuen Mappen*, Venedig 1539, 4. Bayerische Staatsbibliothek (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00021693?page=1>).

⁷⁵ Olaus Magnus 1555, 771–2; Latva 2019, 66–8.

yhntäläisyyksiä koskien merihirviökuvauksia. Keskiajan ruotsalaiset kirjalliset kuvaukset koskivat merta ensi sijassa fyysisenä elementtinä, siis valtaisana ja arvaamattomana vesikerroksena. Kuvauksissa ei mainita merihirviöitä. Toki sellaisetkin olivat Ruotsin valtakunnan asukkaille tuttuja Raamatun kertomusten kautta, varsinkin kertomuksista Leviatanista ja Joonasta valaan vatsassa. On myös mahdollista, että keskiajan Ruotsin valtakunnan asukkaat uskoivat joissain järvissä asuvan isoja käärmeyttä, sillä tällaisia Loch Ness -myytin kaltaisia tarinoita kerrottiin joistain järvistä Ruotsissa vielä 1900-luvun alkupuolella.⁷⁶ Skandinaavinen mytologia yhdisti mereen valtavan käärmeen, joka asui Midgårdia eli ihmisten maailmaa ympäröivässä meressä, aivan sen pohjalla. Maanjäristykset, joita esiintyy ajoittain pohjolassakin, selitettiin käärmeen liikkeillä. Ragnarökin eli maailmanlopun tapahtuessa tämä valtava merikäärme nousisi ylös nostattaen tuhoisan tulvan ja sylkien kaikkialle myrkyään.⁷⁷ Skandinaavinen perinne näki siis meren elementtinä, joka kätki sisäänsä tuhon siemenet. Tähän uskomukseen nivoutuivat luontevasti loitsut, joissa kipu manattiin kauas pois ”siihen mereen, jossa kukaan ei kalasta” tai ”merestä esiin työntyvään mustaan kiveen” tai ”meren pohjan suurimman kiven alle”.⁷⁸ Vaikka ihminen kulki myös merellä, se oli kuitenkin pohjimmiltaan ihmisen elämänpiirin ulkopuolista tilaa – varsinkin pinnanalainen maailma.

Kuva 8. Merikäärme ja Kharybdis-pyörre Pohjois-Atlantilla Norjan rannikon läheisyydessä. Yksityiskohta Carta marinassa (1539).

⁷⁶ Tillhagen 1997, 83.

⁷⁷ Lars Magnar Enoksen, *Djur och natur i fornordisk mytologi*, Historiska media: Lund 2006, 166.

⁷⁸ Anna-Leena Siikala, *Suomalainen samanismi. Mielikuvien historiaa*, 2., tark. Painos (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 565), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 1994, 158, 161–2; Mitchell 2011, 64.

Olaus Magnuksen merikuvausten suhde kansanperinteeseen ja kirjalliseen kulttuuriin

Olaus Magnuksen pohjoisen meren ja magian ihmettelyn kuvauksen takana on laajempi skandinaavinen ja pohjolaan liittyvä perinne, jota Olaus Magnus täydentää aikalaiskertomuksilla sekä antiikin ja keskiajan lähteillä. Keskiajan ruotsalaisen kirjallisen perinteen ja Olaus Magnuksen meren kuvaukset käsittelevät merta useista eri näkökulmista. *Carta marinan* ja *Pohjoisten kansojen historian* sisältämissä meren kuvauksissa on sekä yhtäläisyyksiä että eroja suhteessa ympäröivään kulttuuriperinteeseen ja sen eri kerroksiin.

Yhteistä on ensinnäkin se, että kaikista epätavallisista ilmiöistä ja suoranaisista ihmeistäkin huolimatta niin kansanperinne kuin oppinut perinne, mukaan lukien Olaus Magnuksen teokset, kuvasivat merta myös ainakin osaksi kesytettynä ja suorastaan arkisena elementtinä. Vaikka meri saattoi aaltoilla ja myrskyä ja vaikka siellä saattoi kohdata ihmeellisiä ja vaarallisiakin olentoja ja olioita, kaikki lähteet kertovat meren ylittämistä ja niihin liittyvästä yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta toiminnasta, kuten kauppamatkoista, laivanrakentamisesta, pyhiinvaelluksesta ja tiedonsiirrosta. Meren kohtaamisessa on selkeä ero Olaus Magnuksen tulkintojen ja tietojen sekä ruotsalaisen perinteen välillä. Keskiajan pyhimyskertomuksissa ja *exemplumeissa* meren kohtajina mukana on paljon tavallisia ihmisiä. Olaus Magnuksella puolestaan meren kohtajina ovat useimmiten merimiehet myrskyjen tai merihirviöiden kanssa taistellessaan tai velhot hallitessaan meren elementtejä ja voimia.

Mereen liittyi paljon vastoinkäymisiä ja pelkoja, ja yhdistävänä tekijänä Olaus Magnuksen ja ruotsalaisen perinteen pyhimyskertomusten ja *exemplumien* välillä onkin meren vaarallisuus. Kuvauksissa käsitellään myrskyjen ja tuulten arvaamattomuutta, jotka tuottivat helposti vastoinkäymisiä merelle uskaltaneille. Toisinaan merimatkoja kuvataan myös helpompina, mutta ne usein selitettiin keskiajan perinteessä Jumalan suopeudella. Pelastumiset meren armoilta olivat tärkeä teema *exemplum*-kertomuksissa ja ihmekertomuksissa, kun taas Olaus Magnuksella meren ihmettely suuntautuu enemmän velhojen magian ja pohjolan uskomusten ihmettelyyn.

Talven jähmettämä meri esiintyy sekä Olaus Magnuksen teoksissa että ruotsalaisessa hengellisessä kirjallisuudessa, mutta Olaus Magnus kuvaa kuitenkin paljon enemmän sisävesistöjen jäillä tapahtunutta toimintaa kuin jäistä merta. Myös hänen mainintansa jäälautoilta pelastuneista koskee Vätterniä eikä merta. Arvatenkin sisävesien jäät olivat hänelle tutumpia. Harva myöskään hankki kokemusta talvisesta merestä, sillä meren tai ainakin rannikkovesien jäätyminen katkaisivat purjehdusyhteydet moneksi kuukaudeksi ainakin Itämeren pohjoisosissa.

Olaus Magnus käsittelee paljon tuulia, jotka olivat purjehduslaivojen aikakaudella yhtäältä vastus ja toisaalta välttämättömyys: liian voimakkaasti puhaltava tuuli saattoi tuhota laivan, mutta tyynellä säällä matkanteko ei onnistunut. Tuulille ja niiden kontrollointiyrityksille osoitettu huomio *Pohjoisten kansojen historiassa* kertoo meren ylittämisen ja merestä saatavien resurssien tärkeydestä ja haaveista meren kesyttämiseksi. Olaus Magnuksen välittämät tiedot Erik Tuulihatusta, Hollerus-velhosta ja muista tuulia hallinneista tai sellaiseen pyrkineistä perustuvat osin ruotsalaiseen ja osin laajempaan skandinaaviseen perinteeseen.

Carta marinassa ja *Historia*-teoksessa nähtävät kuvat puhaltavista tuulista jatkavat antiikista periytyvää antropomorfista kuvaustapaa. Silti Olaus Magnus ei puhu tuulista itsenäisinä toimijoina, vaan kertoo paljon enemmän olennoista ja ihmisistä, jotka saattoivat voimillaan nostattaa

tai tyynnyttää myrskyn. Hän nostaa skandinaavisesta kansanperinteestä ja historiatietoisuudesta velhoja ja noitia, joiden uskottiin kykenevän hallitsemaan tuulia ja aaltoja. Olaus Magnus kuitenkin sulauttaa nämä tiedot pohjoismaisen magian harjoittajista kristilliseen magiaa käsittelevään yleiseurooppalaiseen perinteeseen, joka on magian tulkinnoissaan melko kaukana keskiaikaisen ei-kristillisen Skandinavian taikuuden harjoittamisen moninaisista käsitteistä. Tämä luo kuitenkin tavallaan melko mielenkiintoisen synteetin pohjolan uskomuksien moninaisuudesta, joka ainakin osittain heijastelee sekä tuon ajan kansan että aikalaisoppineiden käsityksiä magiasta ja taikuudesta.

Hengellisessä kirjallisuudessa sitä vastoin turvallinen merimatka toteutui hurskaalla elämätavalla ja Jumalan armolla, ja myrskyistä oli mahdollista pelastautua rukoilemalla. Varsinkin luostareissa syntyneessä kirjallisuudessa painottuu hurskauden ja rukousten merkitys: uskovainen ihminen oli merellä paremmassa turvassa kuin huonosti elävä. Olaus Magnus ei harjoita tällaista moralisointia eikä hänen merikuvauksissaan esiinny uskonharjoitusta, vaikka hän oli pappi. Asiaa selittää se, että *Pohjoisten kansojen historia* ei ollut hengellinen teos. Olaus Magnus esitteli yleiseurooppalaiselle oppineelle lukijakunnalle pohjoisen ihmeitä ja pohjoisia sankareita ja muistutti kuitenkin lopuksi siitä, että ne, jotka luottivat magiaan, tuhoutuivat lopulta. Jumala oli hänen mukaansa kaikkien taikakeinojen yläpuolella. Hänen mukaansa Jumala siis kuitenkin hallitsi todellisia ihmeitä sekä velhojen *tavallisuudesta poikkeavaa* elementtien manipulointia. Sen vuoksi Olaus Magnus liitti yleiseurooppalaisiinkin mielikuviin levinneet tiedot suomalaisten kauppaimista taikasolmuista, joilla tuulia voitaisiin hallita, menneisyyteen ja taikauskoon.

Vaikka velhot ja noidat eivät tee todellisia ihmeitä, Olaus Magnuksen mukaan he kuitenkin yrittävät jäljitellä noita ihmeitä magian keinoin. *Tavallisuudesta poikkeavat* ihmettelyn kohteet ovat tällä tavoin yhteydessä ja riippuvaisia Jumalan tekemistä *ihmeistä*. Olaus Magnus käsittelee pohjoisten kansojen magian harjoittamista kristillisen maailmankuvan näkökulmasta ja tällöin *tavallisuudesta poikkeavat* tapahtumat ovat ihmettelyn kohteina alisteisia ainakin välillisesti Jumalan tekemille todellisille *ihmeille*. Olaus Magnuksen kuvaamat meri-ihmiset ovat luultavasti saaneet vaikutteita skandinaavisista saagoista ja keskiaikaisista ruotsalaisista kertomuksista. Ne eivät kuitenkaan tee yliluonnollisia ihmeitä hallitessaan meren aaltoja ja myrskyjä, vaan ne ainoastaan aiheuttavat *tavallisuudesta poikkeavia* tapahtumia.

Tuulten ja myrskyjen lisäksi meren liikkeisiin liittyvistä kertomuksista Olaus Magnus kuvaa myös Norjan rannikolle sijoittamaansa Kharybdis-pyörrettä, joka kantaa mukanaan antiikin perinteen lisäksi muistumia pohjoismaisen perinteen meren imuun ja pyörteeseen liittyvistä kuvauksista. Olaus Magnus sijoitti pohjoiselle Atlantille myös merihirviöitä. Ne puuttuvat ruotsalaisesta keskiaikaisesta perinteestä kokonaan lukuun ottamatta vanhaan yhteisskandinaaviseen perinteeseen kuuluvaa Ragnarökin jättiläismerikäärmettä ja joitakin Raamatun kertomuksia. Olaus Magnus demonisoi kuvailuissaan ja kuvissaan valaiden olemusta, mutta ei kerro syntymäänsä edeltäneenä vuotena Roslagenin rannikolle harhautuneesta valaasta, vaikka hänen aikalaisensa Olaus Petri päätti mainita sen Ruotsin historiasta laatimassaan esityksessä – ehkä sisämaakaupungissa varttuminen rajoitti merellisten tietojen kulkeutumista rannikolta asti. Linköping myös sijaitsi melko kaukana Roslagenista. Olaus Magnuksen esityksissä on joka tapauksessa mahdollisia muistumia skandinaavisista myyteistä ainakin valaanluiden, merikäärmeen ja meri-ihmisten kuvauksissa samoin kuin hänen tulkinnoissaan magian harjoittajien halusta jäljitellä todellisia jumalallisia ihmeitä – siis niitä, joita esiintyi ihmekertomuksissa ja *exemplumeissa*.